

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет психології
Кафедра загальної психології

ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Кваліфікаційна робота
Спеціальність 053-Психологія
ОПП «Психологія»

здобувач освіти 4 курсу
денної форми навчання
ОС «Бакалавр»
Сайяра БАЙРАМОВА

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології
Іванна АНАНОВА

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
1.1. Сутність і специфіка явища булінгу, особливості та межі його вияву.....	7
1.2. Класифікація видів булінгу та їх характеристика.....	12
1.3. Теоретичні моделі виникнення булінгу.....	21
1.4. Фактори виникненню булінгу.....	26
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
2.1. Обґрунтування методичного інструментарію дослідження.....	34
2.2. Організація і проведення емпіричного дослідження факторів виникнення булінгу у підлітковому віці.....	36
Висновки до розділу 2.....	40
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	
3.1. Індекс ворожості та агресивності по методиці А. Басса-Е. Дарки.....	41
3.2. Результати за методикою для виявлення «Булінг структури».....	44
3.3. Визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса.....	46
3.4. Зв'язок булінгу з агресивністю та стилем поведінки в конфліктних ситуаціях	
Висновки до розділу 3.....	53
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Булінг, як форма девіантної поведінки, є серйозною соціально значущою проблемою серед підлітків. У кожному класі практично кожної школи можна знайти учнів, які мають риси, що вирізняють їх серед ровесників. Такі відмінності часто стають причиною насмішок та знущань з боку однокласників. Періодичне приниження та шкільне цькування в сучасній науці позначаються терміном «булінг» (від англ. Bullying - знущання, залякування, цькування) [17].

Згідно з результатами дослідження, проведеного Фондом ООН ЮНІСЕФ у 2017 році, 67% дітей в Україні віком від 11 до 17 років стикалися з проблемою булінгу протягом останніх трьох місяців, а 24% з них стали жертвами цього явища [1]. У 2018 році в Україні був ухвалений Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», який закріпив поняття булінгу та встановлює адміністративну відповідальність за його вчинення. Водночас залишається актуальним дослідження факторів, що сприяють булінгу, та пошук ефективних методів впливу на них.

Проблеми, що виникають через вплив булінгу на підлітка, призводять до змін у його особистості, оскільки вони зачіпають всі аспекти людського функціонування. Прийнято виділяти короткострокові та довгострокові наслідки жорстокого поводження з підлітками. До короткострокових наслідків належать фізичні травми. Також до них можна віднести гострі психічні розлади, які проявляються як підвищена збудливість, нервозність, дратівливість, або, навпаки, апатія, байдужість, депресія і знижений настрій. У всіх цих випадках дитина відчуває тривогу, страх і гнів. Наслідки жорстокого поводження з підлітками можуть мати не лише фізичний і психічний характер, але й соматичний, особистісний, емоційний і соціальний [33]. Булінг підвищує ризик психічних розладів, проблем адаптації та низької самооцінки у дітей-жертв.

Дослідження показують, що самогубство займає третє місце серед причин смерті дітей до 14 років. Існує сильний зв'язок між самогубствами та булінгом [31].

Підлітки, які зіштовхнулись з булінгом, мають вищий ризик вчинення жорстоких та кримінальних дій у дорослому віці порівняно з тими, хто не залучений у такі ситуації. Серед тих, хто бере участь у булінгу, спостерігається вища частота тривожних розладів, депресії, наркоманії та зловживання речовинами. Дослідження також показують, що більшість випадків булінгу залишаються непоміченими, оскільки жертви та їхні батьки часто не повідомляють про ці проблеми, вважаючи їх незначними або боячись наслідків. Булінг не лише підриває творчий потенціал дітей, але й руйнує психічний спокій усіх учасників – агресорів, жертв і спостерігачів [38].

Актуальність теми дипломної роботи полягає в тому, що булінг серед підлітків став дуже поширеним та із серйозними наслідками для психічного та фізичного здоров'я молоді. Незважаючи на впровадження законодавчих заходів і підвищення обізнаності про проблему, булінг залишається значущою загрозою для гармонійного розвитку підлітків. Сучасні підходи до вивчення булінгу передбачають комплексний аналіз соціальних, психологічних та сімейних факторів, що впливають на його виникнення. Вивчення цих факторів є критично важливим для розробки ефективних методів профілактики та корекції, що сприятиме створенню безпечного середовища в школах та забезпеченню благополуччя підростаючого покоління.

Дослідження факторів, що сприяють виникненню булінгу, дозволяє глибше зрозуміти його природу та знайти ефективні способи запобігання та корекції. Сучасні теоретичні моделі булінгу включають різні аспекти, такі як сімейні умови, соціальні взаємодії, індивідуальні психологічні характеристики, що дозволяє комплексно підійти до вивчення цього явища.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень та публікацій про фактори виникнення булінгу у підлітковому віці та способи його психологічної корекції показав нам що тема не нова, вже в 1940 роках були перші згадки про агресію підлітків до своїх однолітків. Науковці Деніель Олвеус, Сморті, Менезіні, Сміт, Шнайдер, Ананіаду, Крік, Касас, Дороті Еспеладж класифікували булінг.

В. В. Шевченко, В. Яремчук писали про психологічні особливості булінгу серед учнів підліткового віку. В. О. Стремецька та Г. О. Алексеєнко, досліджували явище булінгу серед підлітків. Також низка авторів описали фактори та чинники булінгу, серед них В. О. Кулешова, Л. В. Міхеєва, І. С. Литвиненко, О. В. Літвінова, А. Бандура, І. С. Кон, О. В. Літвінова, Ніккі Крейг, Джастін Патчін та Семир Хіндуха, Шарлотта Рейнолдс, Сьюзан Суерер, К. Томас, К. О. Гордієнко.

Булінг є однією з найбільш значущих соціально-психологічних проблем сучасного суспільства, особливо серед підлітків. Це підкреслює необхідність глибокого вивчення причин та наслідків цього явища, а також розробки ефективних методів його запобігання та корекції. Вивчення факторів, що сприяють виникненню булінгу, та розробка ефективних методів його психологічної корекції є надзвичайно важливими для забезпечення благополуччя підлітків та створення безпечного і підтримуючого середовища для їхнього розвитку.

Тож, **мета даного дослідження** – аналіз факторів виникнення булінгу в підлітковому віці.

Для досягнення мети необхідно розв'язати **такі завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз феномену булінгу, причин та факторів виникнення булінгу.
2. Виявити особливості прояву булінгу в підлітковому віці, визначити рольову структуру булінгу.

3. Виявити зв'язки булінгу з проявами ворожості та агресивності, а також зі стилем поведінки в конфліктних ситуаціях.

Об'єкт дослідження: булінг як психологічне явище.

Предмет дослідження: психологічні фактори, що сприяють виникненню булінгу у підлітковому віці.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у роботі були використані методи теоретичного й емпіричного дослідження:

а) *теоретичні методи* (аналіз, порівняння, класифікація, узагальнення) дали можливість науково-теоретичного обґрунтування отриманих нами даних;

б) *емпіричні методи дослідження* – методики:

- Індекс ворожості та агресивності за методикою А. Басса-Е. Дарки (адаптація А. К. Осницького) [15];
- Методика для виявлення “Булінг структури” за авторством Є. Г. Норкіної (адаптація К. О. Гордієнко) [46];
- Визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса [22].

Практичне значення дослідження полягає в тому, що результати, отримані в ході дослідження, можуть мати практичну та наукову цінність для працівників соціальної сфери, що спеціалізуються на проблематиці психологічної допомоги особам, котрі були учасниками булінгу.

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 59 найменування, з них 42 – зарубіжних авторів.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Сутність і специфіка явища булінгу, особливості та межі його вияву

Згідно з визначенням ЮНІСЕФ, булінг — це не окремий інцидент, а закономірна поведінка. Діти, які займаються булінгом, зазвичай, мають вищий соціальний статус або становище сили, вони є більшими, сильнішими або вважаються популярними. Найбільш вразливі підлітки стикаються з вищим ризиком стати жертвами булінгу [21]. У перекладі з англійської (bullying) означає цькування, залякування, третирування. У загальному розумінні – це агресивна та вкрай небезпечна поведінка однієї дитини або групи стосовно до інших, що супроводжується постійним фізичним та психологічним впливом [12].

Знущання серед дітей і підлітків у школі були предметом багатьох міжнародних досліджень протягом останніх п'ятдесяти років. Одне з критичних досліджень було проведено Деніелом Олвеусом і перекладено англійською мовою в 1978 році. Термін «булінг» був введений також ним. Він перший звернув увагу на дану тему, та провів дослідження булінгу та насильства серед однолітків у Норвегії. Роботу високо оцінили американські дослідники. Олвеус визначає агресора як людину, яка прямо (штовхає, б'є, копає ногами або утримує іншого) або непрямо (дражнить, погрожує, називає іменами або поширює чутки) викликає або намагається викликати страх, дискомфорт або травму іншої особи [42].

У своїх основоположних дослідженнях вчений Даніель Олвеус назвав знущання «мобінгом» і визначив його як дії індивіда або групи осіб, які переслідують, дражнять або турбують іншу людину. Однак лише у 1982 році

шкільні чиновники в Норвегії звернули увагу на знущання в школах, і зробили це лише після того, як на півночі Норвегії троє хлопчиків у віці від 10 до 14 років покінчили життя самогубством протягом кількох місяців. Сталось це через постійні та нав'язливі переслідування з боку однокласників [42].

Після цих подій Міністерство освіти Норвегії розпочало національну кампанію проти знущань, у рамках якої була впроваджена програма профілактики в кожній початковій і середній школі. Норвегія стала першою країною, яка розробила національну програму щоб звернути увагу на жорстоку поведінку підлітків, яка, як вважалось, призвела до смерті хлопчиків. Багато інших країн також визнали знущання серйозною проблемою, серед них Англія, Італія, Канада, Японія, Сполучені Штати та Австралія, щоб назвати лише декілька [27].

Кожен науковець намагається трактувати визначення булінг по різному, ба більше, в багатьох країнах це слово має різні дефініції та сенси. Наприклад, Сморті, Менезіні та Сміт порівняли визначення та концепції булінгу в Італії, Іспанії, Португалії, Англії та Японії. Вони виявили значні відмінності та дійшли висновку, що при перекладі слово «булінг» з англійської на інші мови немає аналога, яке точно передає це поняття [51]. Шнайдер і Ананіаду визначили булінг як «особливо жорстоку форму агресивної поведінки, яка характеризується повторюваними діями проти слабших жертв, які не можуть легко захистити себе» [51].

Між серединою 1990-х і серединою 2000-х років фокус дослідження набув міжнародного значення, про що свідчить кількість країн, які намагалися впровадити їхні власні програми по запобіганню знущань. Крік та Касас тоді написали, що булінг включає як «явні», так і «приховані» акти агресії [26].

Гріффін і Гросс класифікували булінг і агресивну поведінку як реактивну («захисна реакція на сприйняту загрозу, що супроводжується видимою формою

гніву»);), проактивну («непровоковані агресивні дії, спрямовані на вплив або примус іншої особи, більш цілеспрямовані, ніж реактивна агресія»);), явну (конфронтаційна поведінка, спрямована на іншу особу або групу осіб) і реляційну (поведінка, що включає виключення когось із соціальної групи, поширення чуток, збереження секретів або приниження когось у соціальному середовищі). Останнє дослідження включає нову типологію булінгу під назвою «панкування»). Панкування відноситься до практики, що включає вербальне та фізичне насильство, приниження і ганьбу на публіці, що здійснюється проти певного учня або учнів чоловічої статі іншими учнями чоловічої статі. Цей термін є синонімом булінгу і найчастіше використовується серед старшокласників. Панкування (іноді використовується термін «панчування») – це форма фізичного булінгу, яка включає в себе удари, поштовхи або інші види фізичного насильства. Це один з найагресивніших і найочевидніших типів булінгу, що спрямований на завдання фізичної шкоди жертві [25].

Дороті Еспеладж, доктор філософії, піонер у дослідженні агресії серед школярів, провела основоположні дослідження на тему «знущань» — страждань або травм, які одна особа чи група постійно завдає іншим, менш впливовим. Одним із несподіваних ранніх відкриттів було те, що хулігани часто є популярними учнями. Іноді «вони не тільки популярні, вони симпатичні», - каже вона. Проведена нею робота допомогла встановити, що молодь геїв, лесбійок, бісексуалів, трансгендерів і квірів (ЛГБТ) набагато частіше, ніж інші, зазнає знущань і фізичного насильства, і що жертви ЛГБТ мають високий рівень спроб самогубства. і суїцидальні думки. Вона показала, що знущання можуть знизити успішність дітей, які стали жертвами, частково через те, що знущання послаблюють їх почуття причетності до школи [26].

Еспелаж та її колеги також виявили сильний елемент гомофобії у знущаннях як над хлопчиками, так і над дівчатками, а серед хлопчиків, коли вони

дорослішають, зв'язок між залякуванням і сексуальним насильством над жінками. «Взаємозв'язок між залякуванням і сексуальним насильством найвищий для тих дітей, які приймають традиційну маскуліність», – каже вона [30].

Не всі знущання відбуваються особисто. Дослідницький центр Pew Research Center виявив, що майже 60% американських підлітків зазнавали знущань або переслідувань в Інтернеті, переважно в соціальних мережах.

В. В. Шевченко та В. Яремчук у своїй статті про психологічні особливості булінгу серед учнів підліткового віку професійного училища розглянули різні підходи до трактування визначення. Вони вказали, що В. О. Стремецька та Г. О. Алексеєнко, досліджуючи явище булінгу серед підлітків, підкреслили, що воно характерне для добре організованих колективів і визначається регулярним повторенням актів фізичного або психологічного насильства з боку одних учнів щодо інших. В. О. Кулешова та Л. В. Міхеєва зазначають, що не всяке насильство є булінгом: тривалість та інтенсивність проблеми залежать від реакції жертви на агресію з боку булера. І. С. Литвиненко, вивчаючи різноманітні ролі в структурі булінгу, пояснювала його довготривалий прихований характер, який часто робить булінг невидимим для суспільства, підвищуючи його потенційну соціально-психологічну загрозу [16].

О. В. Літвінова проводила дослідження психологічних чинників підліткового булінгу. Результати були описані в статті, де вона зазначила, що А. Бандура, видатний представник поведінкової психології, дійшов висновку, що булінг можна освоїти – можна навчитися бути агресором або жертвою [13]. Психолог підкреслює, що діти засвоюють булінгову поведінку, спостерігаючи моделі жорстокої поведінки чи поведінки жертви серед дорослих на телебаченні чи в родині. Без цих прикладів масштаби булінгу були б значно меншими [2].

І. С. Кон відзначав, що положення дитини в групі є важливим фактором булінгу, стверджуючи, що діти часто зневажають та ображають тих однолітків, які залишаються осторонь колективу та не сприяють досягненню спільних цілей. Агресивні та ізольовані діти часто стають вразливими і караються за це, а булер виступає лише виконавцем волі групи.

Також О. В. Літвінова, писала, що основною характеристикою булінгу є емоційне приниження і образа почуттів людини, що призводить до її виключення з групи. Вона вказує, що Лушпай визначає булінг як агресивну поведінку, спрямовану на приниження почуттів, вираження негативних емоцій і принизливих оцінок щодо іншої людини [13].

Булінг має деяку схожість з конфліктом, проте відрізняється низкою специфічних характеристик. Часто жертви булінгу не можуть захистити себе через різні причини і, відповідно, гостро реагують на кривдників, переживаючи все всередині себе. Зважаючи на те, що булінг часто є прихованим і психологічно складним процесом, його не завжди можна помітити.

Підлітки проводять значну частину свого часу в школі, де з ними можуть траплятися як позитивні, так і негативні ситуації. Тут важливу роль відіграє позиція навчального закладу. Система взаємовідносин у школі значно впливає на розвиток дитини, визначаючи зміст та динаміку її особистісних досягнень. Взаємини з однолітками і дорослими формують емоційний досвід дитини, що впливає на її внутрішній світ.

При виникненні булінгу у класі створюється специфічна соціальна система, яка включає агресора (переслідувача), жертву, спостерігачів та, можливо, інших учасників (рис.1.1).

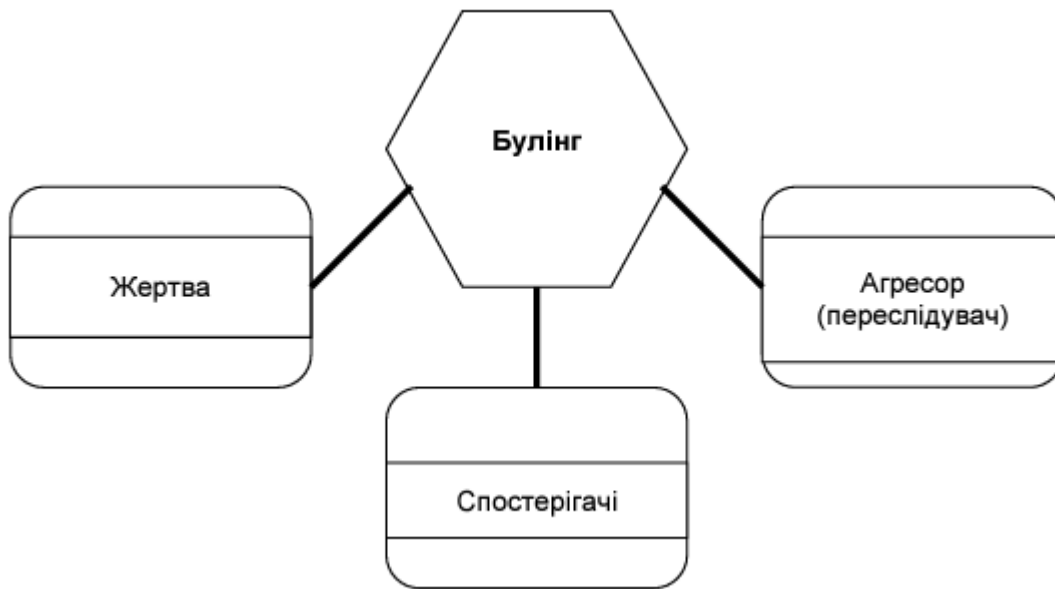


Рис.1.1.1. Учасники булінгу [11]

Хоча тривають дебати щодо визначення, більшість дослідників згодні, що булінг передбачає намір завдати шкоди, нерівність влади між булером і жертвою, а також повторюваність дій. Залякування включає динамічну взаємодію між булером і жертвою, де булер набирає силу, а жертва її втрачає. Це ускладнює для потерпілого можливість відповісти чи впоратися з ситуацією. Дисбаланс влади може виникати через фізичну силу, соціальний статус у групі або кількість підтримуючих осіб. Булінг може відбуватися через вразливості особи (зовнішність, навчальні проблеми, сімейні обставини) і використання цих знань для завдання шкоди.

1.2. Класифікація видів булінгу та їх характеристика

Булінг, як складне соціально-психологічне явище, має безліч форм і проявів. Існує багато класифікацій булінгу, які намагаються охопити різноманітні аспекти цього негативного феномену. Класифікації варіюються

залежно від підходів, критеріїв та контекстів дослідження, що ускладнює загальне розуміння та вирішення проблеми.

Офіційна класифікація булінгу була введена в 1993 році норвезьким психологом Даном Олвеусом, про якого ми писали в першому розділі. Він розробив одні з найвпливовіших методик для його дослідження та профілактики. Саме його класифікація найчастіше використовується в сучасних дослідженнях і включає такі основні види булінгу: фізичний, вербальний, соціальний (реляційний) та кібербулінг.

Проте, дослідивши не тільки психологічну частину нашого питання, а й правову ми вирішили додати сексуальний, упереджений та економічний булінг (рис. 1.2.1.).

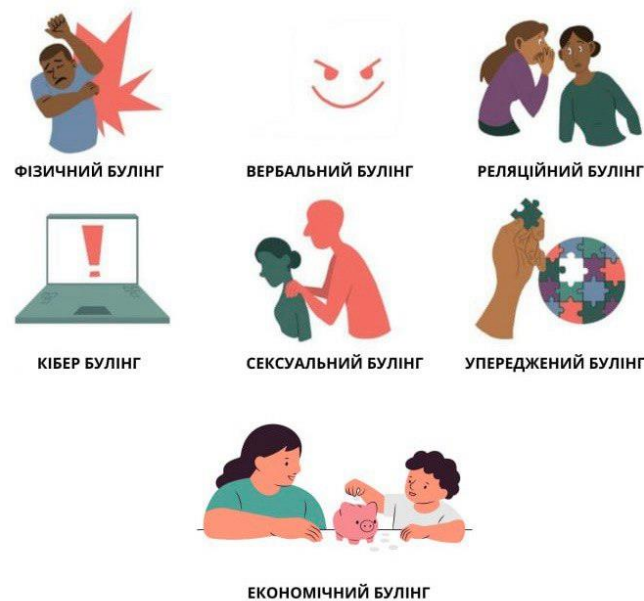


Рис.1.2.1. Види булінгу в 2024 році. Розроблено автором

1. *Фізичний булінг* – це вид агресивної поведінки, при якому одна людина (булер) здійснює фізичне насильство або агресивні дії проти іншої людини

(жертви) з метою завдання шкоди або контролю. Фізичний булінг включає в себе повторювані дії, спрямовані на завдання фізичної шкоди жертві.

Зазвичай фізичний булінг здійснюється однією або групою осіб, які мають фізичну перевагу над жертвою. Фізична сутичка між людьми однакової сили та розміру не вважається булінгом [3].

Дослідження свідчать, що чоловіки частіше залучаються до фізичного булінгу, ніж жінки. Наприклад, у віковій групі від 7 до 14 років хлопчики частіше зазнають побиття, штовхань та відбирання речей порівняно з дівчатками [3]. Інше дослідження дітей віком від 7 до 10 років також показало, що хлопчики частіше стають жертвами фізичного булінгу, ніж дівчатка [7]. Характерними рисами фізичного булінгу є: агресія, повторюваність, нерівність влади та цілеспрямованість.

Фізичний булінг може мати серйозні наслідки як для жертви, так і для булера. Найчастіше згадуються фізичні травми, постійний страх, тривожність, депресія та знижена самооцінка, жертва може уникати соціальних ситуацій, щоб уникнути булінгу, зниження успішності через стрес і небажання відвідувати школу. Булери, які не отримують допомогу або покарання, можуть продовжувати агресивну поведінку в дорослому житті.

2. *Вербальний булінг* – це форма агресивної поведінки, яка полягає у використанні слів для приниження, образи або залякування іншої людини. Цей вид булінгу може бути настільки ж шкідливим, як і фізичний булінг, оскільки він впливає на емоційний та психологічний стан жертви [28]. Зараз це часто відбувається також через соціальні мережі. Зараз це часто відбувається також через соціальні мережі. Словесне цькування також стосується не лише дітей на шкільному подвір'ї. Дорослі часто є одними з найгірших правопорушників, які вчиняють жорстокий вербальний булінг.

Вербальний булінг може включати, але не обмежується, наступними діями: принизливі або образливі слова, спрямовані на особистість жертви; глузування з зовнішності, поведінки, одягу, акценту тощо; залякування жертви, висловлення намірів завдати фізичної чи емоційної шкоди; розповсюдження неправдивої інформації або чуток про жертву; зневажливі висловлювання щодо здібностей, інтелекту чи соціального статусу жертви; використання прізвиськ або епітетів, що мають на меті принизити або образити жертву [39].

Словесне знущання, незалежно від віку хулігана та жертви булінгу, може початися досить нешкідливо – як кепкування чи легка образа. Але це може швидко перерости в словесне насильство, яке завдає серйозної шкоди жертві. Це також часто переростає у фізичне знущання.

У підлітків наслідки такого булінгу часто проявляються через зниження успішності та участі в школі. Словесне цькування з його образами та кепкуваннями позбавляє дитину почуття власної гідності. Вони втрачають відчуття влади над своїм життям. Вони починають вірити образам і сприймати себе як щось менше, ніж те, ким вони є насправді. [56].

3. *Соціальний (реляційний) булінг* спрямований на підрив соціальних відносин жертви через ізоляцію, поширення чуток або інші маніпулятивні дії. Реляційний булінг був визначений і детально досліджений психологами та соціологами. Одним із відомих дослідників у цій галузі є Ніккі Крейг, яка зосереджувала свої дослідження на соціальних аспектах булінгу та його впливі на дітей і підлітків.

Реляційне залякування – це складний та специфічний вид булінгу, оскільки дії зазвичай тихі та приховані від інших і, часто, відбуваються між друзями.

Реляційний булінг може бути:

- виключенням, коли когось залишають поза діяльністю його власні друзі та інші соціальні кола;

- плітки та чутки (інформація, історії або подробиці про людину, які поширюються за її спиною);
- заочування очей, показуючи всім своїм видом зневагу до жертви;
- використання хитрощів і маніпуляцій для підриву соціального статусу жертви;
- намірено ігнорувати жертву, роблячи вигляд, що вона не існує [53].

4. *Кібербулінг* – це форма агресії, яка здійснюється за допомогою цифрових технологій, включаючи інтернет, мобільні телефони та інші електронні пристрої. Цей вид булінгу включає використання електронних засобів для залякування, приниження, переслідування або завдання шкоди іншим.

Кібербулінг досліджували Джастін Патчін та Семир Хіндуха, засновники Cyberbullying Research Center. Їхні роботи значно сприяли розумінню і визначенню цього феномену [58].

Кібербулінг може включати різноманітні дії, спрямовані на заподіяння шкоди або приниження жертви:

- надсилання принизливих або агресивних повідомлень через текстові повідомлення, соціальні мережі, електронну пошту тощо;
- розповсюдження неправдивої або шкідливої інформації про жертву в інтернеті;
- створення фальшивих акаунтів з метою приниження або обману інших;
- публікація фотографій, відео або іншого контенту, який принижує або ображає жертву;
- надсилання погроз або залякування жертви через електронні засоби комунікації;
- взлом облікових записів жертви для доступу до її особистої інформації або поширення шкідливого контенту від її імені;

- провокування жертви через агресивні коментарі або образи в інтернет-дискусіях.

У 2022 році Є. А. Фогельс провела дослідження, в якому описала результати опитування підлітків. Виявилось, що досвід дітей із переслідуваннями в Інтернеті залежить від віку. Приблизно 49% підлітків віком від 15 до 17 років стикалися з принаймні одним із шести способів поведінки в Інтернеті, у порівнянні з 42% підлітків віком від 13 до 14 років [57].

На відмінно від всіх видів булінгу, кібербулінг анонімний. Булер може залишатися анонімним, що ускладнює ідентифікацію та зупинення агресора. Це серйозна форма агресії, яка може мати тривалі негативні наслідки для жертви. Розуміння його характеристик і наслідків є важливим для розробки ефективних стратегій профілактики та втручання. Важливо пам'ятати, що один випадок жорстокого поводження не можна точно прирівняти до залякування, оскільки він має включати шкідливу поведінку повторюваного характеру.

5. *Сексуальний булінг* був досліджений багатьма фахівцями в галузі психології, соціології та гендерних досліджень. Одним із провідних дослідників у цій сфері є Шарлотта Рейнолдс, яка зосередила свою роботу на вивченні впливу сексуального булінгу на молодь і розробці стратегій для його попередження та втручання [7].

Сексуальний булінг – це форма агресії, яка включає небажану поведінку сексуального характеру, спрямовану на приниження, залякування або контроль іншої особи. Це може включати вербальні, фізичні або візуальні дії, що мають сексуальний підтекст і спрямовані на заподіяння емоційної або фізичної шкоди жертві.

Зазвичай, виглядає як принизливі або непристойні висловлювання сексуального характеру; фізичний контакт, який є небажаним та непристойним, розповсюдження неправдивої інформації або чуток про сексуальну поведінку

жертви; непристойні або образливі жарти на сексуальну тему; демонстрація або розповсюдження зображень або відео сексуального характеру; погрози фізичного сексуального насильства або інші форми залякування сексуального характеру.

Сексуальний булінг є поширеною проблемою у багатьох країнах світу. За даними дослідження Університету Нью-Гемпшира (США), близько 48% старшокласників зазнавали сексуального булінгу в школі. В Європі дослідження, проведене у Великобританії, показало, що 37% дівчат у віці 11-18 років зазнали сексуальних домагань у школі [41].

Одним з відомих випадків сексуального булінгу є випадок із Ребеккою Седвік з Флориди, США. Вона зазнавала сексуальних домагань і знущань у школі та через соціальні мережі, що призвело до її самогубства в 2013 році. Цей випадок привернув значну увагу до проблеми сексуального булінгу та важливості його попередження [55].

Сексуальний булінг є серйозною проблемою, що вимагає уваги та втручання. Розуміння його характеристик, наслідків і статистики допомагає виявити масштаб проблеми і розробити ефективні стратегії для її вирішення. Захист дітей та молоді від сексуального булінгу має бути пріоритетом у школах та суспільстві загалом.

6. *Prejudicial bullying, або булінг на основі упереджень* був досліджений багатьма фахівцями в галузі соціології, психології та освіти. Визначення та розуміння цього типу булінгу значною мірою сформувалися завдяки роботам таких дослідників, як Дороті Еспелаж (Dorothy Espelage) та Сьюзан Суерер (Susan Swearer), які досліджували різні аспекти агресії та насильства в шкільному середовищі.

Prejudicial bullying – це форма булінгу, що ґрунтується на упереджених або стереотипних переконаннях щодо певних груп людей. Цей тип булінгу виникає, коли агресор нападає на інших через їхню належність до певної соціальної,

етнічної, релігійної, сексуальної або іншої групи, яку вважають "іншою" або «менш цінною».

Частіше за все виражається через принизливі або агресивні висловлювання, що базуються на расі, релігії, етнічній належності, сексуальній орієнтації, інвалідності тощо; виключення жертви з групових заходів або соціальної активності на підставі її приналежності до певної групи; акти фізичного насильства, спрямовані на людей через їхню групову належність; погрози та залякування з метою змусити жертву підкоритися або піти [25].

Статистика щодо prejudicial bullying варіюється залежно від країни та конкретного дослідження. За даними різних джерел:

- У США, дослідження показують, що близько 20% учнів середніх і старших класів зазнають булінгу на основі упереджень.
- У Великобританії дослідження NSPCC виявило, що 24% учнів повідомляли про випадки расового булінгу.
- Звіт Організації Об'єднаних Націй показує, що діти з ЛГБТ+ спільноти зазнають булінгу в три рази частіше, ніж їх гетеросексуальні однолітки.

В Україні проблема булінгу, включаючи булінг на основі упереджень, є значною і вимагає уваги. За даними UNICEF, близько 24% дітей у віці 13-15 років повідомляють про випадки булінгу, що включають булінг на основі упереджень. Це показує, що майже кожна четверта дитина стикається з цим негативним явищем у своєму повсякденному житті [40].

Деякі відомі випадки prejudicial bullying привернули широку увагу громадськості та засобів масової інформації. У Великобританії, учениця Джоди Роджерс зазнавала расового булінгу через її етнічну належність, що призвело до серйозних емоційних проблем. Інший випадок трапився зі студентом університету Роджерс у США. Хлопець став жертвою булінгу через свою сексуальну орієнтацію, що врешті призвело до його самогубства у 2010 році. Цей

випадок став приводом для серйозних змін у законодавстві щодо анти-булінгових заходів.

7. *Економічний булінг* - це форма булінгу, при якій агресор використовує фінансові або матеріальні ресурси для залякування, контролю або приниження жертви. Цей вид булінгу може включати позбавлення жертви доступу до ресурсів, маніпулювання матеріальними благами або знуцання на основі фінансового стану [6].

Економічний булінг може включати різноманітні дії: навмисне позбавлення жертви можливості користуватися грошима, шкільними матеріалами або іншими необхідними речами; крадіжка грошей або особистих речей жертви, навмисне пошкодження її власності; залякування та вимагання – примушення жертви віддавати свої гроші або інші цінні речі; знуцання над жертвою через її фінансовий стан або нестачу певних матеріальних благ.

Економічний булінг є поширеною проблемою в багатьох країнах світу, хоча статистичні дані можуть варіюватися. У Великобританії дослідження Childline показало, що значна кількість дітей зазнає економічного булінгу, причому основні прояви включають крадіжки кишенькових грошей та знуцання на основі фінансового стану [24].

Одним з відомих випадків економічного булінгу є історія Меган Мейер з США, яка зазнавала булінгу через її фінансовий стан. Її історія привернула увагу до проблеми економічного булінгу та підштовхнула до створення програм підтримки та профілактики булінгу в школах.

Відомим випадком економічного булінгу в Україні є історія учениці Поліни з Києва. Вона зазнавала економічного булінгу, коли її однокласники регулярно відбирали кишенькові гроші та пошкоджували особисті речі. Це призвело до серйозних емоційних травм і зниження академічної успішності, а також стало приводом для відкриття кримінальної справи за статтею «хуліганство» [4].

Отже, різні види булінгу можуть мати серйозний вплив на фізичне та психологічне здоров'я жертв. Розуміння характеристик кожного виду булінгу допомагає розробляти ефективні стратегії для його запобігання та подолання.

1.3. Теоретичні моделі виникнення булінгу.

Вивчення булінгу як соціального явища є важливим аспектом сучасних досліджень у галузі психології, педагогіки та соціології. Теоретичні моделі виникнення булінгу допомагають краще зрозуміти механізми, що лежать в основі агресивної поведінки, та визначити фактори, які сприяють формуванню цієї проблеми. У цьому підрозділі розглядаються основні підходи до пояснення булінгу, включаючи біологічні, психологічні, соціальні та культурні теорії. Аналіз різних теоретичних моделей дозволяє глибше зрозуміти сутність булінгу та розробити ефективні стратегії для його запобігання та подолання.

Деякі з відомих теорій булінгу включають: теорію соціального пізнання, теорію домінування, теорію приниження, теорію соціального капіталу, теорію організаційної культури, теорію розвитку, теорію реакції на груповий і однолітковий тиск та теорію відновного правосуддя.

Крішна Кумарі Паудел Субеді запропонувала 8 теоретичних моделей булінгу в школі (рис.1.3.1.). Вона описала свої думки в статті «Теоретичний погляд на знущання». Звичайно, самих теоретичних моделей можна виокремити набагато більше, кожен науковець намагається переосмислити старе, а відкрити щось нове. Проте, ми лише коротко розглянемо основні.

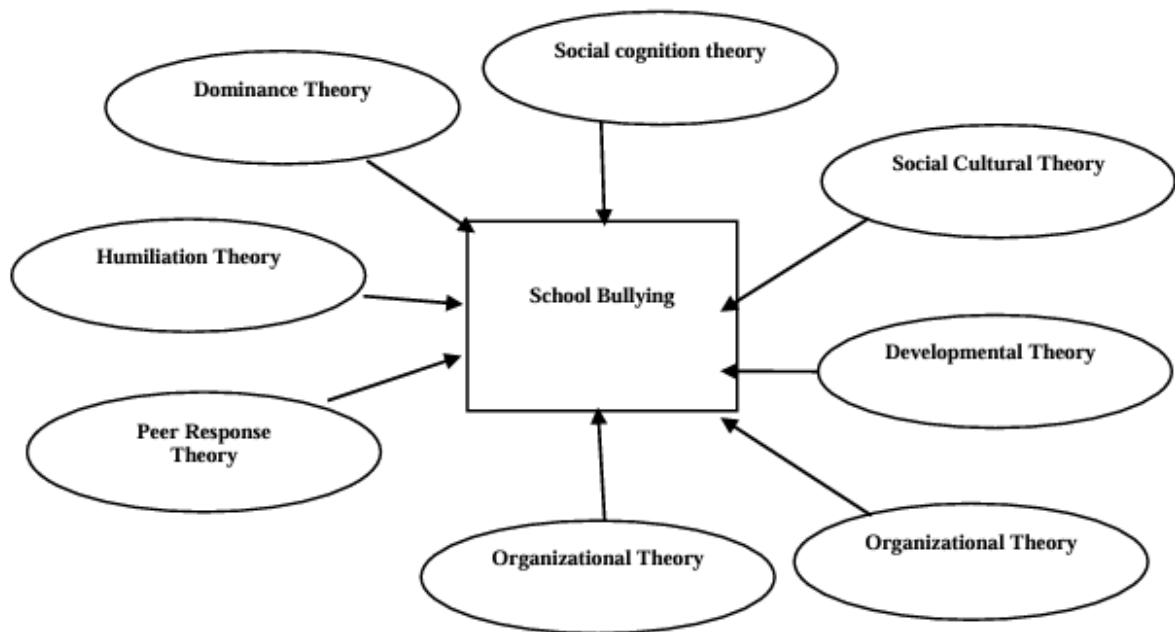


Рис.1.3.1. Теоретичні моделі булінгу в школі [54]

Теорія соціального пізнання (Social Cognition Theory). Соціально-когнітивна теорія Бандури є оновленою та розширеною версією теорії соціального навчання, розробленої Міллером та Доллардом. Теорія соціального навчання припускає, що люди навчаються не лише через пряме навчання, але й через спостереження за поведінкою інших людей та наслідками, які з неї випливають [18].

Мотиваційний компонент пов'язаний з наслідками, які слідують за певною поведінкою; зокрема, люди більш схильні до поведінки, яка, як вони дізналися, є цінною і корисною (тобто, підкріпленою). Аналогічно, якщо наслідки певної поведінки є більш караючими і менш підкріплюючими, люди будуть мотивовані утримуватися від такої поведінки. Соціально-когнітивна теорія ґрунтується на тих самих базових принципах, що й теорія соціального навчання. Однак соціальна когнітивна теорія підкреслює роль когніцій у визначенні поведінки

Фактично, ніхто не стає булером автоматично. Це повинні бути певні причини або фактори ризику в житті людини. Діти навчаються через спостереження та імітацію поведінки інших. Альберт зазначив, що оцінювана агресія і безкарна агресивна поведінка частіше копіюються, а покарані агресії - менше. Людські поведінки формуються взаємозалежними особистими детермінантами, поведінковими та екологічними детермінантами. Навчання шляхом спостереження є основою теорії соціального пізнання про булінг [19].

Теорія домінування булінгу (Dominance Theory of Bullying). Ця теорія була відкрита Сіданіусом і Пратто у 1999 році як теорія соціального домінування [37], а пізніше посилена Пеллегріні та іншими у 2007 році. Люди залучаються до булінгу інших, щоб отримати соціальний статус, доступні ресурси та стати популярними в суспільстві. Наприклад, у класі деякі учні можуть демонструвати начальницьку поведінку, очікуючи, що інші будуть їх поважати. У такому випадку вони схильні створювати союзи з булерами, ставши їхніми лідерами. Крім того, такі групи можуть починати булінг щодо менш потужних учнів або груп. Іноді люди, які мають певні лідерські якості, можуть використовувати свою харизму та навички для домінування інших як інструмент для здобуття соціального статусу або престижу та встановлення домінації. [48]

Теорія соціального капіталу (Social Capital Theory). Соціальний капітал може бути ресурсом, що сприяє нинішньому та майбутньому благополуччю дітей. Діти з більшими ресурсами соціального капіталу та взаємними вигодами частіше активно беруть участь у булінгу. З іншого боку, вони можуть бути просоціальними свідками у ситуаціях булінгу. Просоціальний свідок – це поведінка, що сприяє зменшенню булінгу у школі. Отже, можливо знизити булінг, використовуючи інструменти соціального капіталу, які пов'язані зі шкільним булінгом. У своєму дослідженні Дженкінс і Фредерік також

підкреслили позитивну асоціацію доступу до соціального капіталу та просоціальних свідків [54].

Теорія розвитку (Developmental Theory). Теорія розвитку базується на когнітивних процесах росту і розвитку дитини. Вона стверджує, що булінг починається в ранньому дитинстві, коли діти намагаються утвердитися за рахунок інших для формування соціальної переваги. Спочатку діти використовують вербальний та непрямий булінг, оскільки він менш соціально неприйнятний. Проте Сміт і Шарп мають іншу думку: фізичний булінг є поширеним у ранньому дитинстві, але з віком стає менш очевидним. Це пояснення не охоплює всі аспекти булінгу, оскільки необхідно враховувати і соціальний екологічний вплив. Незважаючи на це, теорія розвитку корисна для розробки рекомендацій щодо вирішення проблем булінгу. Наприклад, старші діти краще реагують на методи вирішення проблем, що вимагають більш витонченого розуміння ситуації [47].

Теорія приниження (Humiliation Theory). Приниження можна визначити як дію зневаги або недооцінки інших. Воно зазвичай виникає, коли сильніша людина публічно розкриває слабкості слабкішої особи. Тому важливо розуміти приниження, оскільки його вплив дуже погано відбивається на жертві та навколишньому середовищі. Приниження може викликати депресію у жертви. Воно зменшує соціальну згуртованість. Воно погіршує всю атмосферу в школі. Фактично, приниження настільки потужне, що включає зневагу до інших, перевершуючи їхню самооцінку. По суті, приниження порушує принцип фундаментальних прав людини на повагу та гідність [34].

Теорія реакції на груповий і однолітковий тиск (Theory of Response to Group and peer Pressure). Булінг також можна пояснити через призму підходу до тиску з боку однолітків. Цей підхід передбачає, що булінг краще зрозуміти у соціальному контексті. Це своєрідна соціальна структура, де є широке соціальне

середовище, що складається з дій і ставлень членів всієї шкільної спільноти. Учні та навіть інші члени, включаючи вчителів і допоміжний персонал, певною мірою впливають на свої сприйняття. Це може відповідати шкільній філософії, поведінці та підтримці вчителів та політиці добробуту учнів, які можуть бути ретельно спрямовані на його розвиток [52].

Теорія організаційної культури. Загально визнано, що більшість поведінки булінгу вивчається або набувається з громади або суспільства чи навіть зі школи. Вони не просто успадковуються. Тому кожен може припустити, що культура школи, де є булінг, безумовно впливає на двонаправлені риси; вона може або сприяти, або зупиняти поведінку булінгу. Поведінка булінгу вважається такою, що має поганий вплив на шкільне середовище. Батьки та члени школи були менш схильні втручатися на їхню користь. Подібним чином, було висловлено думку, що зусилля з мінімізації або припинення поведінки булінгу у школі без зміни шкільної культури майже неможливі, тому важливо створювати безпечне, співпрацююче та відкрито турботливе середовище. Це особливо важливо для шкіл, де маленькі діти та підлітки проводять більше часу, ніж зі своїми батьками. Крім того, дитинство – це період, коли поведінка сильно впливає [29].

Теорія відновлювальної справедливості. Ця теорія спрямована на відновлення шкоди, завданої кримінальною діяльністю, через примирення між жертвами та булерами. Вона передбачає залучення до процесу батьків, вчителів та громади, щоб обговорити рішення, яке задовольняє всіх учасників. Мета – створити альтернативу кримінальній діяльності та запобігти повторним порушенням.

Також, існують кілька популярних теорій, які часто згадуються американськими та канадськими дослідниками. Пропонуємо розглянути їх далі:

Теорія прив'язаності. Відповідно до цієї теорії, діти, які мають небезпечну або ненадійну прив'язаність до батьків, можуть мати проблеми з емоційною

регуляцією і соціальними взаємодіями, що може призвести до булінгу. Наприклад, дитина, яка не отримує достатньо уваги та підтримки від батьків, може шукати визнання через агресивну поведінку в школі [20].

Теорія морального розвитку. Ця теорія була запропонована Кольбергом та фокусується на етапах розвитку морального судження. Діти, які знаходяться на нижчих рівнях морального розвитку, можуть не розуміти наслідків своїх дій для інших і тому бути схильними до булінгу. Наприклад, учень, який не розвинув здатність до емпатії, може не бачити нічого поганого в тому, щоб знущатися над однокласником [32].

Біологічна модель. Її запропонував Додсон в 2006 році. Ця модель розглядає генетичні та нейрофізіологічні фактори, що можуть впливати на агресивну поведінку. Дослідження показують, що деякі діти можуть мати схильність до агресії через генетичну спадковість або хімічний дисбаланс у мозку. Тобто, дитина з дисбалансом серотоніну може бути більш схильною до агресивної поведінки, включаючи булінг.

Кожна з цих теоретичних моделей надає унікальний погляд на причини виникнення булінгу і допомагає виявити різні фактори, що впливають на цю проблему. Це, у свою чергу, сприяє розробці ефективних заходів профілактики та втручання, які можуть допомогти зменшити рівень булінгу в школах та інших соціальних середовищах.

1.4. Фактори виникнення булінгу

У цьому розділі ми розглянемо причини виникнення булінгу та його передумови. Чому на певному етапі життя та навчання деякі діти починають вдаватися до деструктивної поведінки і переслідувати інших? Причини булінгу в міжособистісних взаєминах можуть бути різноманітними та охоплювати кілька основних груп факторів: особистісні, сімейні, соціальні та середовищі. Розуміння

цих факторів є важливим для ефективного запобігання та боротьби з булінгом (рис.1.4.1).

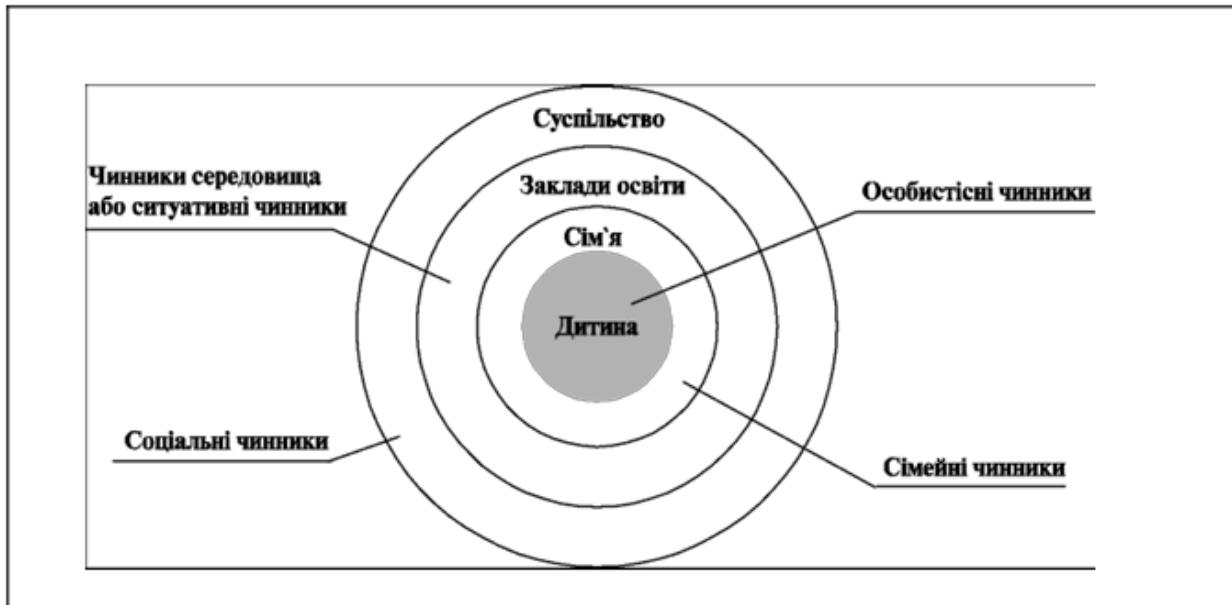


Рис. 1.4.1 Модель факторів впливу на виникнення булінгу [14]

О. В. Літвінова у своїй статті на тему «Дослідження психологічних чинників підліткового булінгу» писала, що булінг в школі зумовлений як зовнішніми обставинами (особливостями взаємодії, соціально-демографічними характеристиками однокласників, поведінкою дорослих), так і індивідуальними рисами самих дітей, які беруть участь у цькуванні. Вчені виділяють три основні причини булінгу: дитина не має друзів; її оточують ті, хто не може її підтримати або захистити; вона не приймається колективом однолітків. Серед біологічних причин можна відзначити інстинкти, зокрема схильність до агресії, що, за думкою З. Фрейда та його послідовників, суттєво впливає на поведінку людини.

Соціальні аспекти булінгу розглядаються через призму причин, які найчастіше мають соціальну природу: поширена в суспільстві неконтрольована пропаганда насильства і жорстокості; відсутність ефективних заходів для підвищення морального благополуччя сімей; низький рівень правової культури

громадян; брак пропаганди ідей ненасильницького співіснування. До вікових особливостей, що сприяють підвищенню агресивності у підлітків, належать загострення акцентуацій характеру та зростання фізичної активності, що може проявлятися у провокуванні конфліктів і псуванні майна. Важливо також зазначити прагнення підлітків до уваги, розуміння та довіри з боку дорослих. Підлітки прагнуть зайняти певну соціальну позицію не тільки серед однолітків, але й серед дорослих, проявляючи соціальну активність, яку не завжди підтримують дорослі. Зіткнувшись із психологічними бар'єрами та відсутністю розуміння в оточенні і сім'ї, вони можуть звертатися до агресивної поведінки.

Характерною рисою підліткового віку є посилення потреби у спілкуванні з однолітками, відносини з якими відіграють значну роль у житті підлітка. Він прагне здобути повагу і визнання серед ровесників, для чого йому необхідно відповідати їх очікуванням. Часто в цьому віці діти порушують дисципліну на уроках, зухвало поводяться з учителями та однокласниками, щоб завоювати авторитет серед значимих однолітків. Особливе значення своїй приналежності до групи надають хлопчики, які часто цькують не тільки однокласників, але й молодших школярів. Хлопці також проявляють міжгендерне насилля, тобто знушаються над дівчатами. Дівчата зазвичай здійснюють насилля в межах своєї гендерної групи, тобто серед однокласниць. Це пояснюється тим, що серед дівчат відкрита агресія не сприяє популярності, тоді як серед хлопців вона є засобом підвищення власної значимості.

1. *Особистісні фактори* – це фізичні чи психологічні особливості дитини (фізичний, розумовий, інтелектуальний розвиток, темперамент тощо).

Причиною знущань можуть стати порушення та розлади у розвитку дитини. Так, найчастіше джерелами булінгу є діти з певними індивідуально-психічними особливостями та обумовленою ними агресивною поведінкою (синдром дефіциту уваги, синдром гіперактивності, розлад поведінки,

біполярний розлад, розлад опозиційного захисту, посттравматичний стресовий розлад та інші).

Крім того, мотивом цькування в освітній установі може бути компенсація невдач у навчанні, соціалізації тощо. Так, над деякими дітьми знущаються з поваги до красивішого чи теплого одягу, одягу, гаджетів, успішніших учнів [13].

2. *Сімейні фактори*, що впливають на агресивну поведінку дитини, та ті, що можуть призвести до жорстокого поводження:

- відсутність близькості та інтересу між батьками та дитиною позбавляє дитину можливості спілкуватися з сім'єю про свої проблеми та проблеми;

- слабкий чи сильний авторитет над дитиною (авторитетний стиль спілкування). Наприклад, якщо батько не втішає дитину через оцінку, не кричить, не дозволяє їй гуляти і спілкуватися, не пропускає зміни, те саме стосується і дитини в школі, то бути

- гіперопіка над дитиною. Наприклад, коли дитина залишає сімейне оточення і виходить у зовнішній світ, вона не може самостійно вирішувати проблеми, постояти за себе або розуміти важливість того, щоб її приймали інші;

- батьківський тиск або насильство, що змушує дитину сприймати навколишній світ як загрозу. Наприклад, якщо дитина в сім'ї дізнається, що єдиний спосіб вираження фрустрації - це бійки, бійки, піддражнення, піддражнення інших і піддражнення, то в такій ситуації в школі дитина починає діяти за звичайним планом. а;

- домашнє насильство призводить до моделей знущань, особливо у шкільному середовищі, де дитина може стати жертвою та винуватцем домашнього насильства, копіюючи поведінку дорослих.

3. *Фактори середовища*. Негативна соціально-психологічна атмосфера у навчальному закладі, стрес від перевантаження навчанням, складні стосунки з однолітками та вчителями, а також недостатня увага з боку педагогів можуть

спричиняти конфлікти та насильство, що з часом переростають у булінг. Основні чинники, що сприяють булінгу в освітніх закладах, включають:

- авторитарний стиль викладання. Деколи вчителі самі стають ініціаторами булінгу, коли розглядають учнів як об'єкти педагогічного впливу, а не як рівноправних партнерів. Вчителі, які приймають рішення без врахування думок учнів і встановлюють жорсткий контроль, призводять до втрати учнями активності, зниження самооцінки та підвищення агресивності. При такому підході сили учнів спрямовані на психологічний самозахист, а не на навчання та саморозвиток. Використання групового покарання, коли весь клас карається за провину одного учня, підвищує ризик агресивної поведінки серед дітей [28].

- виділення окремих учнів. Підкреслення вчителем якостей певного учня як прикладу для інших часто викликає суперництво, що може перерости у булінг цього учня.

- ігнорування проблеми на рівні закладу. Педагогічний персонал інколи не визнає існування булінгу в класі або школі, ігноруючи це явище. Це може призводити до того, що діти сприймають булінг як норму поведінки і наслідують її, або до почуття безкарності та безнадійності, що загострює ситуацію.

- недостатній нагляд під час перерв. Відсутність контролю з боку педагогів за поведінкою дітей під час перерв, особливо у таких місцях, як їдальня, роздягальні, сходи, також сприяє виникненню булінгу.

Сексуальні стосунки серед старших учнів теж можуть стати причиною булінгу.

4. *Соціальні фактори.* Соціальні чинники включають стереотипи, культурні норми, соціальну та економічну нерівність, а також вплив інформаційних технологій (ЗМІ, інтернет, ігри, фільми тощо). Часто причиною булінгу у навчальних закладах є гендерні стереотипи, зокрема домінування чоловіків над жінками. Внаслідок цього учні та вчителі можуть демонструвати

дискримінацію у відносинах з ученицями або вчительками, підкреслюючи свою перевагу.

Сексуальна орієнтація також може бути причиною булінгу. За даними дослідження, проведеного ВБО «Точка опори» у 2018 році, 48,7% опитаних ЛГБТ-учнів відчувають небезпеку у навчальних закладах через свою сексуальну орієнтацію. Соціальна та економічна нерівність є ще однією поширеною причиною булінгу. Учні з заможних сімей або з високим соціальним статусом можуть проявляти зневагу до дітей з менш забезпечених сімей. Також етнічні меншини, вимушено переміщені особи та мігранти часто стикаються з булінгом, іноді навіть з боку вчителів.

Жертви булінгу можуть відповідати насильницькими діями проти своїх кривдників як способом відновлення справедливості та самоствердження. Популяризація насильницьких моделей поведінки у медіа, таких як телебачення, кіно та інтернет, також сприяє булінгу. Сучасні медіа часто показують жорстокість і насильство, що значно впливає на формування цінностей і поведінки дітей. Після перегляду сюжетів із агресивністю, діти ідентифікують себе з такими героями та сприймають їх поведінку як зразок. В результаті, діти починають бачити насильство як спосіб вирішення проблем і намагаються відтворювати побачене у реальному житті [33].

Деякі вчені розглядають булінг як один з варіантів типової поведінки. Вони вважають, що у сучасному суспільстві люди можуть досягати та підтримувати свій статус через агресію, як відкриту, так і приховану за просоціальною поведінкою. Молодь часто вдається до булінгу, щоб досягти бажаних цілей і контролювати поведінку інших. Серед підлітків часто можна побачити соціальні групи, де окремі учасники мають більший вплив і контроль над ресурсами, ніж інші. Це стосується і школярів, які прагнуть демонструвати свою владу, популярність і статус, що може підсилювати агресивну поведінку і призводити

до булінгу в школі. Дослідження також показують, що повне розуміння психологічних механізмів, які ведуть до булінгу, неможливе без врахування індивідуальних особливостей жертв і зовнішніх факторів [35].

Отже, фактори виникнення булінгу у навчальних закладах є різноманітними і включають особистісні, сімейні, соціальні та середовищні чинники. До особистісних факторів належать фізичні та психологічні особливості дитини, які можуть спричинити агресивну поведінку. Сімейні фактори включають відсутність близькості, гіперопіку, батьківський тиск та домашнє насильство, які формують у дитини негативні моделі поведінки. Середовищні чинники пов'язані з негативною атмосферою у навчальному закладі, авторитарним стилем викладання та недостатнім наглядом з боку педагогів. Соціальні чинники охоплюють стереотипи, соціальну та економічну нерівність, вплив медіа та культурні норми. Розуміння цих факторів є важливим для ефективної боротьби та запобігання булінгу.

Висновки до Розділу 1

Цей розділ аналізує булінг, виокремлюючи його сутність і історичний контекст. Булінг описується як повторювана агресія, яку вчиняє особа або група з вищим статусом щодо слабших. Піонером у дослідженні булінгу є Деніел Олвеус, який від 1970-х вивчав систематичне насилля в Норвегії. Його робота вплинула на створення профілактичних програм у світі, особливо після трьох дитячих самогубств у Норвегії.

Основними дослідниками, які вивчали булінг, чії роботи вплинули на розуміння та стратегії боротьби з цим явищем, є Деніел Олвеус, Дороті Еспеладж, Сморті, Менезіні, Сміт, Ніккі Крейг, Джастін Патчін, та Шарлотта Рейнолдс. Ці вчені провели фундаментальні дослідження, що допомогли сформувати сучасне

розуміння цього комплексного і багатогранного явища, забезпечуючи базу для розробки ефективних профілактичних та виховних програм.

Основні види булінгу включають фізичний, вербальний, соціальний, кібербулінг, сексуальний, булінг на основі упереджень та економічний булінг. Кожен вид має свої специфічні особливості та може мати різні фізичні та психологічні наслідки для жертв, вимагаючи вивчення та комплексних заходів протидії.

Теоретичні підходи до пояснення булінгу охоплюють соціально-когнітивні, теорії домінування, соціального капіталу, розвитку та приниження, кожна з яких вносить вклад у розуміння причин та механізмів агресивної поведінки.

Фактори, що сприяють булінгу, поділяються на особистісні, сімейні, соціальні та середовищні, що дозволяє формувати цілісні стратегії запобігання і реагування на булінг на всіх рівнях суспільних взаємодій.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Обґрунтування методичного інструментарію дослідження

У Розділі 1 ми вже розглядали різні підходи до визначення факторів булінгу. Так, О. В. Літвінова у своїй статті на тему “Дослідження психологічних чинників підліткового булінгу” писала, що булінг в школі зумовлений як зовнішніми обставинами (особливостями взаємодії, соціально-демографічними характеристиками однокласників, поведінкою дорослих), так і індивідуальними рисами самих дітей, які беруть участь у цькуванні [13]. Серед біологічних причин вчені відзначали інстинкти, зокрема схильність до агресії, що, за думкою З. Фрейда та його послідовників, суттєво впливає на поведінку людини.

Так, результати теоретико-експериментальних досліджень зарубіжних науковців показали тісний зв'язок між агресією та насильством (А. Бандура, Р. Берон, А. Браун, З. Фрейд, тощо). У зв'язку з цим, нами було прийняте рішення визначити схильність до булінгу за допомогою індексу ворожості та агресивності за методикою А. Басса-Е. Дарки, адже шляхом порівняння цих психологічних факторів можна зробити висновок про рівень схильності особистості до булінгу.

Особистісний опитувальник, створений А. Бассом і А. Дарки у 1957 році, призначений для діагностики агресивних і негативних реакцій. За словами авторів, агресивність можна розуміти як властивість особистості, що характеризується наявністю деструктивних тенденцій, особливо у міжособистісних відносинах. Агресивність має якісні та кількісні характеристики. Як і будь-яка властивість, вона може мати різний ступінь вираженості: від майже повної відсутності до максимального розвитку. Кожна

людина повинна мати певний рівень агресивності. Її відсутність призводить до пасивності, поступливості, конформізму тощо [22].

Концепція булінгу була також детально досліджена скандинавськими науковцями, такими як Д. Ольвеус, А. Пікас, Є. Роланд та інші. Тож нами було обрано методика для виявлення “Булінг структури” за авторством Є. Г. Норкіної (адаптація К. О. Гордієнко). Ця методика ґрунтується на рольовій структурі булінгу, запропонованій Д. Ольвеусом, і дозволяє визначити таких учасників, як: «Булер», «Помічник», «Захисник», «Жертва» та «Спостерігач». Цей психодіагностичний інструмент часто використовується для ідентифікації та аналізу структури булінгу в освітньому середовищі, зокрема у школах. Агресія є ключовим елементом у механізмі розвитку булінгу, а її рівень є предиктором розподілу учасників конфлікту та їх ролей у формуванні булінгу. Агресія може проявлятися як у фізичній, так і в вербальній формі та може бути спрямована на придушення, залякування або приниження інших.

Також нами було обрано визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса [8]. Ця методика дозволяє виявити, як різні особистості реагують на конфлікти, що може допомогти ідентифікувати причини та умови, за яких виникає булінг. До прикладу, підлітки, які схильні до стилю “конкуренція”, можуть бути більш схильні до агресивної поведінки, оскільки вони намагаються домінувати та не враховують інтереси інших. Це може призвести до булінгу, коли їхні дії спрямовані на приниження або контроль інших. На противагу, підлітки, які використовують стиль «уникання» або “пристосування”, можуть бути більш вразливими до булінгу. Вони схильні уникати конфліктів або жертвувати своїми інтересами, що робить їх легкими мішенями для агресорів.

2.2. Організація і проведення емпіричного дослідження факторів виникнення булінгу у підлітковому віці

Нами було проведене дослідження у березні 2024 року на базі шкільного навчального закладу, а саме Спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови № 85 міста Києва. З огляду на особливі сучасні умови навчання школярів, психодіагностичні методики були запропоновані учасникам дослідження в дистанційному форматі. Кожна методика була супроводжена відповідними інструкціями. Учням було запропоновано пройти анонімне та конфіденційне опитування в Google-формі. Загальна вибірка – 48 школярів підліткового віку, з них 26 дівчат та 22 хлопці. Вік респондентів: 14-15 років.

Перед початком тестування, ми запросили дозвіл у батьків на проведення емпіричного дослідження за участю їх дітей. Кожен респондент мав принести письмовий дозвіл на участь в опитуванні. Із 75 дітей, тільки 48 було дозволено прийняти участь в дослідженні.

Проведене нами дослідження складалося з наступних етапів:

1. На першому етапі було здійснено аналіз літературних джерел та наукових досліджень, що стосуються факторів виникнення булінгу в підлітковому віці.

2. На другому етапі ми здійснили емпіричне дослідження для визначення наявності булінгу та схильності до агресивної поведінки, здійснили кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Таким чином, для проведення емпіричного дослідження рівня схильності до булінгу, визначення рольової структури булінгу та способів реагування на конфліктні ситуації було використано три методики.

1) *Індекс ворожості та агресивності за методикою А. Басса-Е. Дарки (адаптація А. К. Осницького)*. У дослідженні схильність до булінгу визначалася

за допомогою індексу ворожості та агресивності за методикою А. Басса-Е. Дарки, адже шляхом порівняння цих показників можна зробити висновок про рівень схильності особистості до булінгу [15].

За цією методикою визначаються два види ворожості (образа та підозрілість) і п'ять видів емоційного реагування (фізична агресія, непрямая агресія, роздратування, негативізм і вербальна агресія). Показники загального індекса ворожості можуть бути високими, середніми або низькими. Запитання опитувальника представлені в Додатку Б.

А. Басс та А. Дарки розробили опитувальник для визначення важливих, на їхню думку, показників та форм агресії:

Використання фізичної сили проти іншої особи – *Фізична агресія*.

Вираження негативних почуттів (сварки, крики, погрози тощо) – *Вербальна агресія*.

Використання пліток, жартів та проявів гніву (крики, тупання ногами) як непрямих засобів проти інших – *Опосередкована погроза*.

Опозиційна поведінка, спрямована проти авторитету керівництва, що може варіюватися від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил та законів – *Негативізм*.

Схильність до роздратування та готовність проявити запальність, різкість та грубість при найменшому збудженні – *Роздратування*.

Схильність до недовіри та обережного ставлення до людей через переконання, що оточуючі можуть завдати шкоди – *Підозрілість*.

Прояви заздрості та ненависті до оточуючих, обумовлені почуттям гніву за реальні чи уявні страждання – *Образа*.

Дії та ставлення до себе та інших, що ґрунтуються на переконанні, що людина є поганою і чинить неправильно – *Аутоагресія* або *почуття провини*.

2) *Методика для виявлення «Булінг структур» за авторством Є. Г. Норкіної (адаптація К. О. Гордієнко).* Для визначення вікових особливостей булінг-структури серед підлітків було проведено емпіричне дослідження за допомогою методики, розробленої Норкіною [50], яка спрямована на визначення ролей і позицій, які підліток займає в процесі булінгу. Цей тест, призначений спеціально для підлітків, складається з 25 питань, з яких 3 питання дозволяють виявити прояви насильства в класі як з боку учнів, так і з боку педагогів. Ця методика ґрунтується на рольовій структурі булінгу, запропонованій Д. Ольвеусом, і дозволяє визначити таких учасників, як: «Булєр», «Помічник», «Захисник», «Жертва» та «Спостерігач». Варто зазначити, що «Спостерігач» у цій методиці охоплює учнів, які відкрито підтримують булінг, наприклад, через сміх чи привертання уваги до ситуації, але не втручаються в неї («пасивні булєри» за Д. Ольвеусом); учнів, яким подобаються знущання, але вони не виражають цього зовні («потенційні булєри» за Д. Ольвеусом); і учнів, які не беруть участі у булінгу і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації («спостерігачі» за Д. Ольвеусом).

3) *Визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса.* В опитувальнику наведено 5 можливих варіантів поведінки в конфліктній ситуації, які згруповані у 30 пар. Респондентам було запропоновано обрати те судження з кожної пари, яке вони вважали найхарактернішим для своєї поведінки. Запитання опитувальника та ключі до них представлені в Додатку А.

Інтерпретація результатів: Стиль поведінки, який найчастіше використовується, вважається домінуючим. Іноді людина може застосовувати різні стилі поведінки в конфліктних ситуаціях, що є корисним.

Стиль суперництва (конкуренції). Характеризується прагненням задовольнити власні інтереси, нехтуючи інтересами інших. Вимагає активних дій та вольових зусиль, орієнтований на власні ідеали та здібності. Використовується

в ситуаціях, коли потрібно швидко прийняти рішення; коли особа, що приймає рішення, є досвідченим керівником; коли ситуація є критичною або інші люди розгублені, і хтось повинен взяти на себе відповідальність.

Стиль співпраці. Передбачає активну участь у розв'язанні конфлікту з урахуванням інтересів обох сторін. Спільне обговорення проблем та потреб ефективно в ситуаціях, де рішення важливе для обох сторін; коли стосунки з партнерами є довготривалими й корисними; коли є час та можливість для роботи над складною ситуацією; коли бажання обох сторін збігаються; коли між партнерами існує статусна рівновага.

Стиль компромісу. Полягає у здатності обох сторін поступитися частиною своїх інтересів. Ефективний в ситуаціях, коли обидві сторони мають однакову владу, але протилежні інтереси; коли необхідно виграти час і задовольняє часткове рішення; коли рішення потрібно прийняти швидко, оскільки це найбільш економічний та ефективний шлях; коли інші підходи до вирішення проблеми здаються неефективними; коли є бажання зберегти стосунки з протилежною стороною.

Стиль уникнення. Відзначається відсутністю прагнення до кооперації та пасивністю у відстоюванні своїх прав через неважливість проблеми або безвихідь. Використовується, коли напруженість конфлікту висока і потрібно її знизити; коли рішення є незначними і не варто витратити сили на їх вирішення; коли потрібно виграти час для збору доказів та підтримки іншого рішення; коли відчувається, що інші мають більше шансів на вирішення проблеми.

Стиль пристосування. Полягає у здатності діяти спільно з партнером задля його інтересів, прагнучи до гармонії у стосунках. Використовується, коли потрібно зберегти мирні стосунки з партнерами; коли наслідок конфлікту важливіший для партнера, ніж для вас; коли у вас замало влади або шансів на

перемогу; коли важливіші інтереси партнера, а не власні; коли вважається, що таке рішення буде для партнера певним уроком, навіть якщо воно неправильне.

Обробка статистичних даних

Обробка даних проводилась за загальноприйнятими методами варіаційної статистики.

Первинна обробка отриманих даних здійснювалась за допомогою ліцензованого програмного забезпечення Microsoft Excel 2022. Статистична обробка даних проводилася за допомогою t-критерію Стьюдента (IBM SPSS Statistics 20).

Висновки до Розділу 2

У другому розділі роботи було детально розглянуто методичні основи організації та проведення емпіричного дослідження факторів виникнення булінгу у підлітковому віці. Було обґрунтовано вибір методичного інструментарію, який включає індекс ворожості та агресивності за методикою А. Басса-Е. Дарки, методику для виявлення «Булінг структури» за авторством Є. Г. Норкіної та визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса.

Кожна з цих методик була вибрана через свою здатність надавати комплексну інформацію про психологічні та соціальні характеристики підлітків, що сприяють виникненню булінгу. Організація та проведення дослідження були ретельно сплановані для забезпечення достовірності та надійності отриманих даних.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У ході дослідження нами було проведене опитування серед школярів Спеціалізованої школи I-III ступенів з поглибленим вивченням англійської мови № 85 міста Києва у березні 2024 року. У зв'язку з сучасними умовами навчання учнів, проходити психодіагностичні методики було запропоновано в дистанційному форматі. Кожна методика була супроводжена відповідними інструкціями. Учням було запропоновано пройти анонімне та конфіденційне опитування в Google-формі.

3.1. Індекс ворожості та агресивності по методиці А. Басса-Е. Дарки

Першим етапом нашої роботи було визначити схильність до булінгу за допомогою індексу ворожості та агресивності по методиці А. Басса-Е. Дарки, адже шляхом порівняння цих показників можна зробити висновок про рівень схильності особистості до булінгу.

Результати індексу ворожості серед опитаних дітей розподілилися наступним чином: 24% мають низький рівень ворожості, 28% – середній рівень, а найбільша частка учнів (48%) демонструє високий індекс ворожості. Як зазначалося раніше, індекс ворожості складається з балів, отриманих за шкалами образи та підозрілості. Візуальне представлення цих результатів можна побачити на Рисунку 3.1.1.

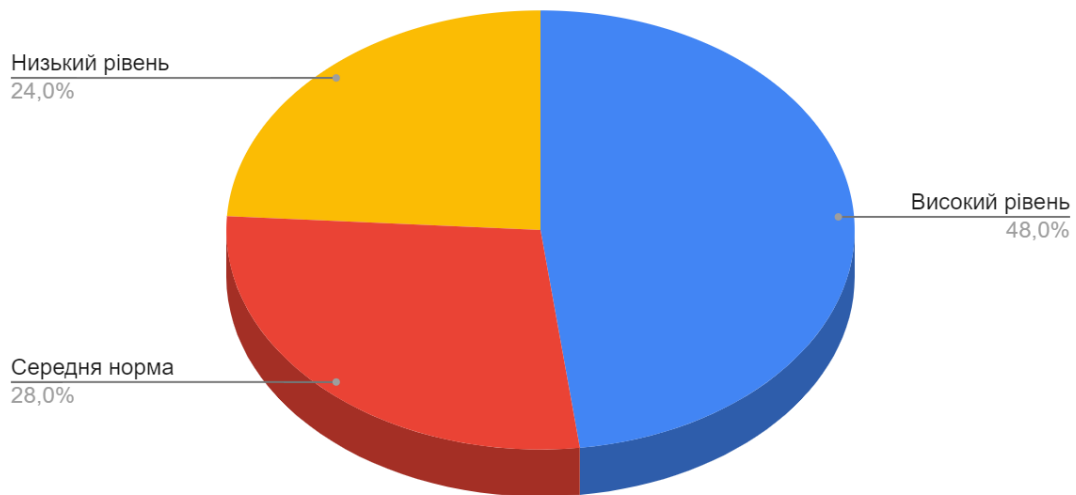


Рис. 3.1.1. Індекс ворожості за методикою А. Басса-Е. Дарки

Аналіз отриманих даних показує, що майже половина опитаних підлітків (48%) демонструє високий рівень ворожості, що можна пов'язати з віковими особливостями підлітків та психологічною напругою довкола. Підлітки часто прагнуть до особистісної незалежності від дорослих, а їхня поведінка часто відзначається агресивністю, категоричністю та максималізмом.

В той же час, індекс агресії складається з балів за шкалами фізичної агресії, непрямой агресії, роздратування, негативізму та вербальної агресії. У відсотковому співвідношенні результати виглядають наступним чином: найменша частка (31%) має високий рівень індексу агресії, 32% школярів мають середній рівень, а 37% дітей демонструють низький рівень ворожості. Ці дані представлені на Рисунку 3.1.2.

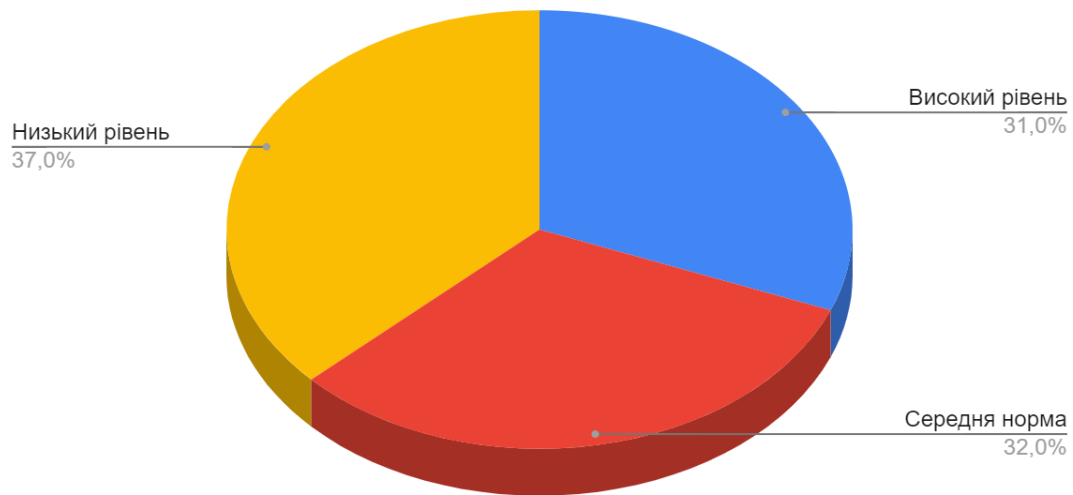


Рис. 3.1.2. Індекс агресії за методикою А. Басса-Е. Дарки

У дослідженні схильність до булінгу оцінюється за допомогою індексу ворожості та агресивності, визначеного методикою А. Басса та Е. Дарки. Тому, порівнюючи ці показники, можна робити висновок про рівень схильності особистості до булінгу.

Таким чином, на основі отриманих результатів можна зробити наступні висновки про рівень схильності до булінгу серед підлітків:

Щодо індексу ворожості:

- 48% опитаних підлітків демонструють високий рівень ворожості.
- Високий рівень ворожості включає високу образу та підозрілість.
- Висока ворожість може свідчити про підвищену схильність до булінгу, оскільки ворожі підлітки можуть частіше використовувати агресивні методи для вирішення конфліктів.

Щодо індексу агресії:

- 31% підлітків мають високий рівень агресії.

- Агресія включає фізичну агресію, непрямую агресію, роздратування, негативізм та вербальну агресію.

- Висока агресія є прямим показником схильності до булінгу, оскільки агресивні підлітки можуть частіше виявляти насильницьку поведінку стосовно своїх однолітків.

Тож, поєднання високих рівнів ворожості та агресії у значної частини опитаних (48% та 31% відповідно) вказує на високу ймовірність булінгу серед цієї групи підлітків. Заходи з попередження булінгу повинні включати роботу з зниженням рівня ворожості та агресії в підлітковому середовищі [10].

3.2. Результати за методикою для виявлення «Булінг структури»

За результатами опитування за методикою для виявлення “Булінг структури” авторства Є. Г. Норкіної (адаптація К. О. Гордієнко), що спрямована на визначення ролей і позицій, які підліток займає в процесі булінгу виявлено такі рольові способи “булінгової” поведінки: Ініціатор, Помічник ініціатора, Захисник, Жертва, Спостерігач (Рис. 3.2.1.)

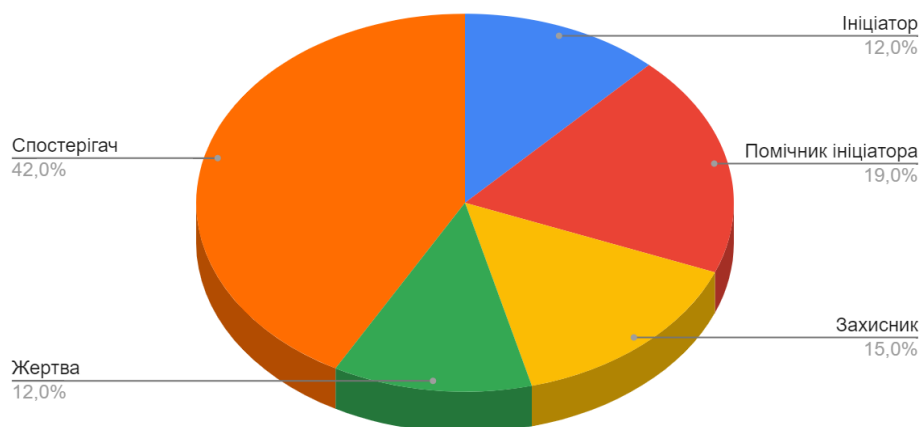


Рис. 3.2.1. Розподіл шкал “Булінг структури” авторства Є. Г. Норкіної (адаптація К. О. Гордієнко)

Як показали результати аналізу, ролі розділилися за такими частками:

1. Ініціатори (особи з високим рівнем загальної агресивності, які нападають не лише на однолітків, а й на педагогів та родичів) у групі складають 12% від загальної кількості (6 осіб).

2. Помічники ініціатора (ті, хто прагне допомагати ініціатору, використовують прямий булінг, ображають словами та б'ють) – 19% (9 осіб).

3. Захисники “жертв” (мають найбільший авторитет серед однокласників, рідко булять і рідко піддаються булінгу) – становить 15% (7 осіб).

4. Жертви (діти, що зазнають психологічного насилля, ізоляції, самотності, відчувають небезпеку та тривогу, мають симптоми депресії, високий рівень тривожності та інші негативні емоційні прояви) – 12% (6 осіб) у просторі класу.

5. Спостерігачі (або свідки, більшість дітей, які спостерігають за ситуацією булінгу) – становить 42% (20 осіб).

Таким чином, аналіз даних показує, що найбільша частка учнів (42%) є спостерігачами, що вказує на пасивне сприйняття булінгу. Сумарно на Ініціаторів та Помічників ініціаторів припадає 31% учнів (12% та 19%), що повністю співпадає з часткою підлітків (31%), які продемонстрували високий рівень агресії.

Для ефективної корекції булінгу необхідно враховувати ці ролі та рівні агресивності і ворожості.

3.3. Визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса

У подальшій роботі ми вирішили провести дослідження для визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса. Виявлення цих показників допоможе оцінити загальну атмосферу в навчальному середовищі підлітків. Результати проведення методики представлені в Таблиці 3.3.1.

Таблиця 3.3.1

Показники стилів поведінки за методикою К. Томаса

Шкали	Хлопці	Дівчата	Загальна вибірка
Стиль суперництва	22,7% 5 осіб	15,4% 4 особи	14,6% 7 осіб
Стиль співпраці	13,6% 3 особи	11,5% 3 особи	8,3% 4 особи
Стиль компромісу	13,6% 3 особи	15,4% 4 особи	12,5% 6 осіб
Стиль уникнення	18,2% 4 особи	19,2% 5 осіб	14,6% 7 осіб
Стиль пристосування	13,6% 3 особи	23,1% 6 осіб	14,6% 7 осіб

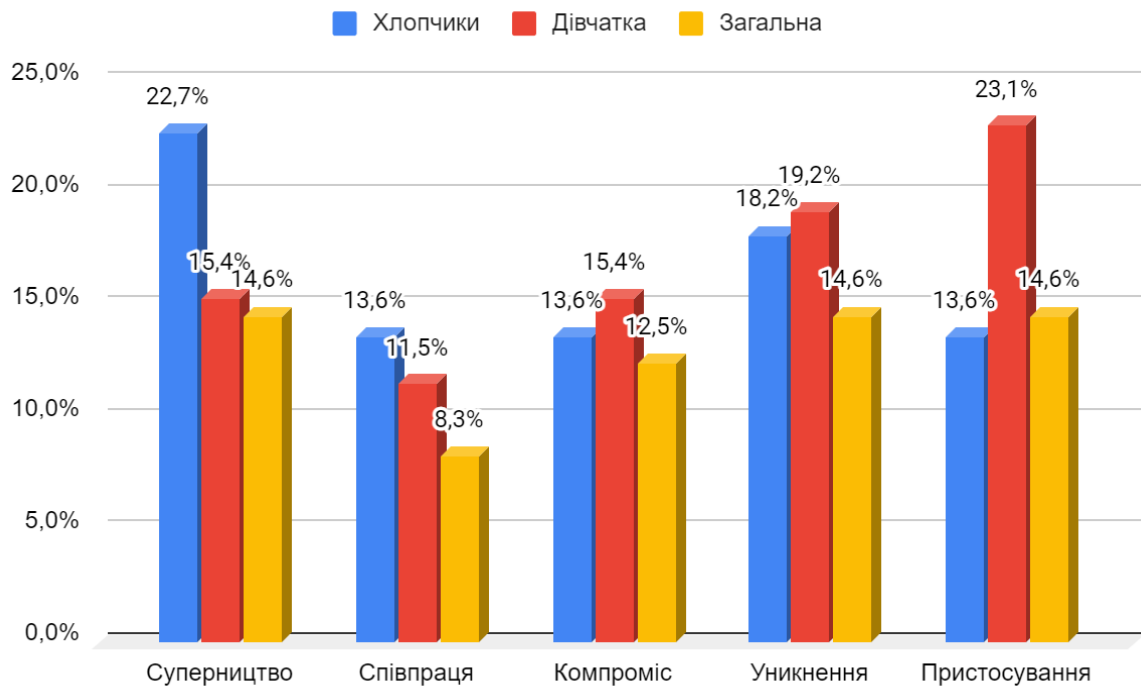


Рис. 3.3.1. Порівняльний графік показників стилів поведінки в конфліктній ситуації підлітків (%) за методикою К. Томаса

Згідно з отриманими результатами опитування підлітків за методикою визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томаса підтверджено, що усі п'ять стилів реагування у конфлікті присутні. Як можна побачити із Рисунок 3.3.1, переважають у загальній вибірці такі стилі реагування у конфліктних ситуаціях як суперництво (14,6%), пристосування (14,6%) та уникнення (14,6%). Це може свідчити про прагнення задовольнити власні інтереси, не беручи до уваги потреби та бажання інших, або ж про ухилення від конфлікту та небажання докладати зусиль для досягнення своїх цілей.

Серед найменш популярних стилів реагування в конфліктній ситуації виявилася співпраця - лише 8,3% із загальної вибірки. Такий показник може бути ознакою недостатніх навичок взаємного задоволення потреб учасників конфліктної взаємодії.

При більш детальному аналізі можна відзначити, що у хлопців переважає суперництво (22,7%), що свідчить про їхню активну поведінку, спрямовану на максимальну реалізацію власних інтересів та егоцентризм у стосунках. Цей стиль передбачає високу асертивність і низьку кооперативність. Людина, яка обирає конкуренцію, прагне задовольнити свої інтереси за рахунок інших. Даний стиль поведінки в конфлікті проявляється як наполегливе прагнення перемогти, досягти бажаного, але може супроводжуватися загостренням стосунків, емоційними вибухами та руйнуванням довірливих стосунків, що не сприяє налагодженню міжособистісних контактів з оточуючими. Позитивні аспекти суперництва полягають у захисті власних прав і інтересів, особливо в ситуаціях, де необхідно швидко прийняти рішення.

Наступним переважаючим у хлопців під час конфлікту спостерігається стиль уникнення (18,2%). При цьому має місце низька асертивність і низька кооперативність. Зазвичай особа уникає конфліктів, не намагаючись вирішити їх. Хоча хлопці часто здатні використовувати компроміс, який передбачає взаємні зусилля для подолання конфлікту, при цьому регулювання здійснюється шляхом часткової відмови від власних інтересів заради взаємних поступок. Коли задоволення власних потреб здається неможливим, наприклад, через емоційне напруження у суперечці або коли проблема здається незначною, підлітки схиляються до пасивності та уникнення конфліктної ситуації.

Як видно з результатів нашого дослідження, найменше у хлопців проявляються стратегії співпраці, компромісу та пристосування. Всі показники знаходяться на рівні 13,6%.

Окремої уваги потребують результати отримані від респондентів-дівчат, адже в них спостерігається картина іншого характеру.

Так, переважаючими стилями реагування на конфліктні ситуації у дівчат підліткового віку є пристосування (23,1%) та уникнення (19,2%). Це свідчить про

те, що дівчата здатні діяти, враховуючи інтереси партнера по спілкуванню. Для пристосування характерна низька асертивність і висока кооперативність. Людина поступається своїми інтересами заради інших. Така стратегія поведінки в конфлікті використовується, коли необхідно зберегти мирні стосунки з партнерами, коли наслідки конфлікту важливіші для партнера, ніж для дівчини-підлітка, або коли у неї мало шансів на перемогу. Цей стиль часто запобігає виникненню ворожнечі у стосунках, можливо тому він є домінуючим у дівчат підліткового віку. Стиль уникнення характеризується відсутністю намірів співпрацювати та прикладати зусилля для реалізації своїх інтересів, а також бажанням уникнути конфлікту. Описаний стиль має і негативні аспекти, оскільки може призвести до відчуття власної неповноцінності і накопичення образ через ігнорування власних потреб.

Компроміс і суперництво у дівчат-підлітків проявляються однаково, по 15,4%, що свідчить про їхні специфічні способи задовольнити власні потреби та інтереси. Дівчата, так само як і хлопці, але меншою мірою, здатні проявляти агресивні та егоцентричні риси у конфлікті, відчуваючи свою силу і контроль над ситуацією. Орієнтація на компроміс, навпаки, відображає здатність обох сторін у конфлікті поступатися своїми інтересами. Стиль компромісу має ознаки помірної асертивності і помірної кооперативності. Сторони готові йти на поступки для досягнення прийняттого рішення.

Прагнення знайти рішення, яке задовольнить обидві сторони, є ефективним у ситуаціях, коли сторони погоджуються на часткове рішення або потрібно швидко дійти згоди, оскільки це найбільш економний і ефективний спосіб. Така поведінка в конфлікті часто спостерігається у дівчат, коли вони прагнуть зберегти відносини з іншою стороною. Негативні аспекти: може бути тимчасовим рішенням, яке не повністю задовольняє жодну зі сторін, що може призвести до повторних конфліктів.

Найрідше у дівчат підліткового віку проявляється стиль реагування на конфлікт, який називається співпраця (11,5%). Це свідчить про недостатньо розвинені навички активної участі у вирішенні конфліктів з урахуванням інтересів усіх сторін, спільного обговорення проблем та потреб, а також пошуку рішення, яке б задовольнило всі конфліктуючі сторони.

Порівнюючи показники стилів поведінки в конфліктних ситуаціях у хлопців і дівчат, за t-критерієм Стьюдента було встановлено статистично значущі відмінності для стилів “суперництво” ($t=7,49$, $p\leq 0,05$) та “пристосування” ($t=-1,62$, $p\leq 0,01$). Це означає, що хлопці частіше жертвують інтересами своїх партнерів заради досягнення власних цілей, тоді як дівчата, навпаки, частіше готові відмовитися від своїх інтересів для збереження гарних стосунків з оточуючими.

Найоптимальнішим варіантом для підлітка у конфліктних ситуаціях є здатність застосовувати різні стилі поведінки відповідно до ситуації та власних потреб. Результати дослідження свідчать про те, що підліткам ще потрібно розвивати зазначені вище навички. Накопичений наукою теоретичний та емпіричний матеріал щодо емоційних та соціально-психологічних аспектів булінгу у дітей та підлітків свідчать про особливий зв'язок між агресивністю та поведінкою учасників процесу булінгу.

3.4. Зв'язок булінгу з агресивністю та стилем поведінки в конфліктних ситуаціях

Втім, розуміння того, які емоційні особливості підлітків (а саме ворожість, агресивність, переживання відчуття образи, емоційні особливості особистості) можуть стати предикторами агресивної поведінки учасників шкільного булінгу, хоча й досі залишаються недостатньо вивченими.

Це і визначило наш інтерес до проведення кореляційного аналізу Пірсона між результатами визначення індексу ворожості та агресивності за методикою А. Басса-Е. Дарки й методики для виявлення “Булінг структури” за авторством Є.Г. Норкіної та визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса.

Тож, нами було встановлено, що більшість даних відповідають нормальному розподілу. Вербальна агресія продемонструвала позитивний вклад в розвиток шкільного булінгу. Високий рівень вербальної агресії найбільше позитивно корелює із такою роллю в булінг структурі як «ініціатор» ($r=0,63$, $p<0,05$). Результати також дозволяють розглянути агресію ще й як особистий протектор - підліток, що демонструє вербальну агресію стає менш цікавим об'єктом для потенційного булінгу, адже сприймається як “свій”.

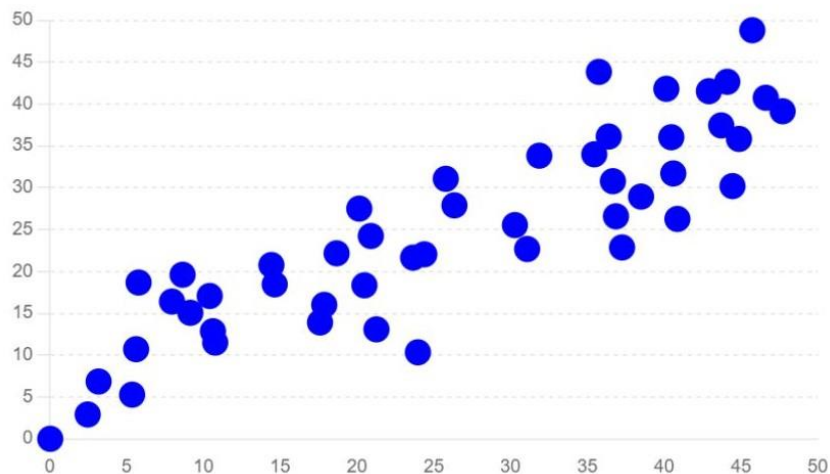


Рис. 3.3.2. Діаграма розсіювання між значеннями вербальної агресії та роллю «ініціатора» булінгу за коефіцієнтом Пірсона
де вісь X - значення вербальної агресії, Y - роль «ініціатора»

Низький вклад інших видів агресивності може спричинятися рядом причин. До прикладу, використання фізичної сили проти «жертви» може представляти

загрозу для стабільності булінг-структури, адже фізичні травми чи порваний одяг привертають увагу батьків та шкільної адміністрації. Тож, вербальна агресія стає універсальним інструментом переслідування. Слово може ранити, а подекуди і вбити.

Позитивний вплив у формування «ініціатора» булінгу вносить і така форма ворожості як «образ» ($r=0,52$, $p<0,05$). Заздрість та ненависть до оточуючих, помножена на схильність виражати агресію через погрози, приниження інших підлітків, стимулює схильність займати роль «буллера» в ситуації шкільного конфлікту. Помста за реальні чи вигадані образи може підштовхнути буллера до здійснення насилля та навіть слугувати виправданням, мовляв «я напав, бо він мене образив».

Таким чином, наше припущення частково справдилося: було встановлено, що агресивність та ворожість вносять вклад в передбачення схильності підлітків займати роль агресора (буллера) в шкільному булінгу.

Оцінюючи індивідуальні предиктори віктимізації ми встановили, що роль «жертви» із булінг структури має кореляційний зв'язок із таким стилем поведінки у конфліктній ситуації за Томасом як «уникнення» ($r=0,39$, $p<0,05$). Отримані результати вказують на присутність помірного кореляційного зв'язку (Рис. 3.3.3.) і можуть пояснюватися тим, що особи, які схильні до уникнення конфліктів, часто відчують високий рівень страху і тривоги. Це змушує їх уникати конфліктів, що робить їх більш вразливими до булінгу, оскільки агресори сприймають їх як легкі мішені.

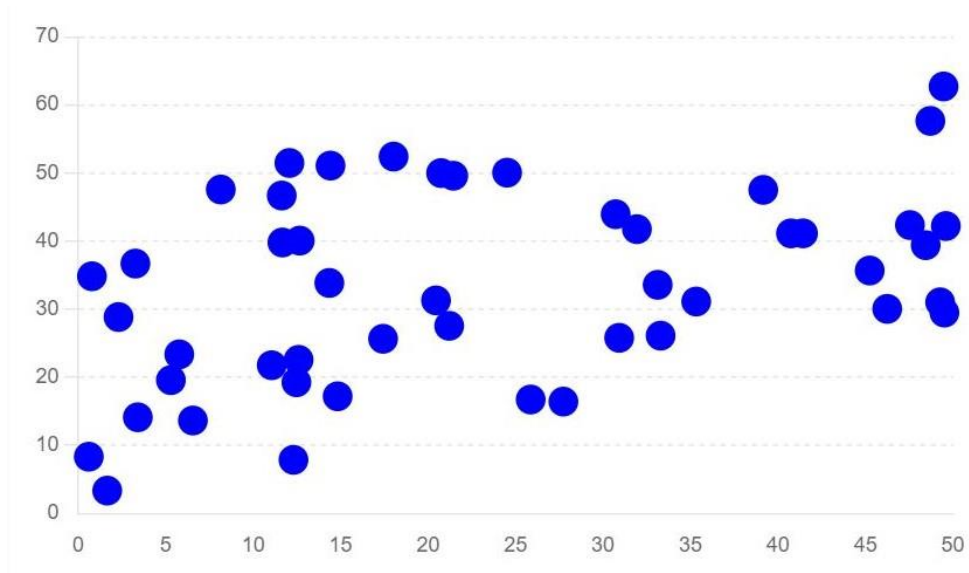


Рис. 3.3.3. Діаграма розсіювання між стилем поведінки “уникнення” та роллю “жертви” за коефіцієнтом Пірсона

де вісь X - стиль поведінки “уникнення”, Y - роль “жертви”

Також, може мати місце повторний негативний досвід: ті, хто зазнав булінгу раніше, можуть навчитися уникати конфліктів, щоб не викликати подальшу агресію. Втім, дана поведінка укріплює роль жертви, оскільки агресори відчують, що можуть продовжувати свої дії безкарно.

Інших достовірних зв'язків встановлено не було.

Висновки до Розділу 3

Третій розділ був присвячений аналізу результатів емпіричного дослідження факторів виникнення булінгу у підлітковому віці. В ході дослідження було виявлено індекс ворожості та агресивності серед підлітків за допомогою методики А. Басса-Е. Дарки, а також проаналізовано результати методики для виявлення «Булінг структури» та визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою К. Томаса. Отримані результати

підтвердили, що психологічні характеристики, такі як агресія та ворожість, відіграють ключову роль у формуванні булінгових відносин. Зокрема, було виявлено, що підлітки з високими показниками агресії та ворожості частіше стають агресорами в ситуаціях булінгу.

Крім того, було встановлено наявність кореляційних зв'язків між вербальною агресією та роллю в такій булінг структурі як “ініціатор”. Позитивний вплив у формування “ініціатора” булінгу вносить і така форма ворожості як “образа”. Заздрість та ненависть до оточуючих стимулюють схильність займати роль “буллера” в ситуації шкільного конфлікту. Разом з тим, ми встановили, що роль “жертви” із булінг структури має кореляційний зв'язок із таким стилем поведінки у конфліктній ситуації за Томасом як “уникнення”.

Аналіз даних підкреслив необхідність комплексного підходу до вирішення проблеми булінгу, що включає роботу з агресивною поведінкою та розвиток навичок конструктивного вирішення конфліктів.

ВИСНОВКИ

Булінг є глибоко вкоріненим і складним соціальним явищем, що має значний вплив на психологічний, емоційний і фізичний стан жертв. Булінг описується як повторювана агресія, яку вчиняє особа або група з вищим статусом щодо слабших.

Основні види булінгу включають фізичний, вербальний, соціальний, кібербулінг, сексуальний, булінг на основі упереджень та економічний булінг. Кожен вид має свої специфічні особливості та може мати різні фізичні та психологічні наслідки для жертв.

Фактори, що сприяють булінгу, поділяються на особистісні, сімейні, соціальні та середовищні, що дозволяє формувати цілісні стратегії запобігання і реагування на булінг на всіх рівнях суспільних взаємодій.

Ми зосередили свою увагу на соціально-психологічних факторах.

Виявлено, 48% опитаних підлітків демонструють високий рівень ворожості. Що може свідчити про підвищену схильність до булінгу, оскільки ворожі підлітки можуть частіше використовувати агресивні методи для вирішення конфліктів.

31% підлітків мають високий рівень агресії. Що є прямим показником схильності до булінгу, оскільки агресивні підлітки можуть частіше виявляти насильницьку поведінку стосовно своїх однолітків. Тож, поєднання високих рівнів ворожості та агресії у значної частини опитаних (48% та 31% відповідно) вказує на високу ймовірність булінгу серед цієї групи підлітків.

Встановлено, що в рольовій структурі булінгу 12% досліджуваних є «Ініціаторами» (особи з високим рівнем загальної агресивності, які нападають не лише на однолітків, а й на педагогів та родичів); 19% є «Помічники ініціатора» (ті, хто прагне допомагати ініціатору, використовують прямий булінг, ображають словами та б'ють); 15% – «Захисники «жертв» (мають найбільший авторитет

серед однокласників, рідко булять і рідко піддаються булінгу); 12% - «Жертви» (діти, що зазнали психологічного насилля, ізоляції, самотності, відчують небезпеку та тривогу, мають симптоми депресії, високий рівень тривожності та інші негативні емоційні прояви); 42% є «Спостерігачами» (або свідки, більшість дітей, які спостерігають за ситуацією булінгу).

Таким чином, аналіз даних показує, що найбільша частка учнів (42%) є спостерігачами, що вказує на пасивне сприйняття булінгу. Сумарно на ініціаторів та помічників ініціаторів припадає 31% учнів (12% та 19%), що повністю співпадає з часткою підлітків (31%), які продемонстрували високий рівень агресії.

Згідно з отриманими результатами опитування підлітків за методикою визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях К. Томаса підтверджено, що усі п'ять стилів реагування у конфлікті присутні. Переважають у загальній вибірці такі стилі реагування у конфліктних ситуаціях як суперництво (14,6%), пристосування (14,6%) та уникнення (14,6%).

Також, нами було встановлено, що вербальна агресія демонструє позитивний вклад в розвиток шкільного булінгу. Високий рівень вербальної агресії найбільше позитивно корелює із такою роллю в булінг структурі як «ініціатор» ($r=0,63$, $p<0,05$). Низький вклад інших видів агресивності може спричинятися рядом причин. До прикладу, використання фізичної сили проти «жертви» може представляти загрозу для стабільності булінг-структури, адже приверне увагу батьків та шкільної адміністрації. Тож, вербальна агресія стає універсальним інструментом переслідування. Позитивний вплив у формування «ініціатора» булінгу вносить і така форма ворожості як «образа» ($r=0,52$, $p<0,05$).

Оцінюючи індивідуальні предиктори віктимізації ми встановили, що роль «жертви» із булінг структури має кореляційний зв'язок із таким стилем поведінки у конфліктній ситуації за Томасом як «уникнення» ($r=0,39$, $p<0,05$). Отримані

результати вказують на присутність помірною кореляційного зв'язку і можуть пояснюватися тим, що особи, які схильні до уникнення конфліктів, часто відчують високий рівень страху і тривоги. Це змушує їх уникати конфліктів, що робить їх більш вразливими до булінгу, оскільки агресори сприймають їх як легкі мішені.

Підсумовуючи, заходи з попередження булінгу повинні включати роботу з зниженням рівня ворожості та агресії в підлітковому середовищі.

Також, є потреба в напрацюванні варіантів стилів поведінки відповідно до ситуації та власних потреб у підлітків, адже результати дослідження свідчать про те, що підліткам ще потрібно розвивати зазначені навички.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. Ф. Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики / Т. Ф. Алексеєнко. – Київ.
2. Благута Р.І. Механізми виникнення агресії підлітків. Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. 2003. Т. V. Ч. 4. С. 46–51
3. Булінг (цькування): визначення та види. URL: <https://psychologer.com.ua/bulinh/> [дата звернення: 18.05.2024]
4. Булінг в Україні: чи працює закон і що треба знати, щоб дитина не стала жертвою цькування // ТСН. – 20 грудня 2020. – URL: <https://tsn.ua/ukrayina/buling-v-ukrayini-chi-pracyuye-zakon-i-scho-treba-znati-schob-ditina-ne-stala-zhertvoyu-ckuvannya-1691980.html> [дата звернення: 18.02.2024]
5. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України // UNICEF Ukraine. – URL: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine> [дата звернення: 18.05.2024].
6. Ведернікова А. О. Кримінологічна характеристика видів булінгу в закладах освіти / А. О. Ведернікова // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2021. – № 3. – УДК: 343.9:343.235.2-057.874. – DOI: <https://doi.org/10.15421/392166>.
7. Всесвітня організація охорони здоров'я. INSPIRE: дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей / Всесвітня організація охорони здоров'я. – Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому», 2019. – 304 с.

8. Жмай О. В., Конопля О. І. Стратегії поведінки в конфлікті: види, сутність та взаємозв'язок з емоційним інтелектом / О. В. Жмай, О. І. Конопля // Стратегії поведінки в конфлікті: види, сутність та взаємозв'язок з емоційним інтелектом. – 68. – УДК: 331.446.4:159.9.072. – JEL: D74. – DOI: 10.5281/zenodo.3877552.
9. Збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Освітні і культурно-мистецькі практики в контексті інтеграції України у міжнародний науково-інноваційний простір», Том 2 / BOOK OF ABSTRACTS of the II International scientific and practical conference of students and young researchers "Educational, Cultural and Artistic Practices in the Context of Ukraine's Integration into the International Scientific and Innovative Space", Vol. 2, 13-14 травня 2021 року, Запоріжжя, Україна. – 280 с.
10. Kumpulainen K. Булінг (цькування) у школі // Настанова 00699. – 2017-12-18. – URL: <https://guidelines.moz.gov.ua/documents/3494> [дата звернення: 18.05.2024].
11. Кабанцева А. В., Мельникова А. В. Індивідуально-психологічні особливості дітей підліткового віку, схильних до участі в булінгу / А. В. Кабанцева, А. В. Мельникова // Теорія і практика сучасної психології. – 2019. – № 6. – С. 2. – УДК: 159.922.7+616.89-008.449.9-053.5. – DOI: <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2019.6-2.11>. – ISSN 2663-6026 (Print), 2663-6034 (Online).
12. Ковальчук С. А. Основні причини виникнення булінгу у підлітковому віці / С. А. Ковальчук, соціальний педагог Хорошівського ліцею № 1.
13. Літвінова О. В. Дослідження психологічних чинників підліткового булінгу / О. В. Літвінова // Науковий вісник Херсонського державного

- університету. – 2019. – № 4. – С. 183. – УДК: 316.613.434:316.45-053.6. – DOI: 10.32999/ksu2312-3206/2019-4-24.
14. Мельниченко А. А., Тілікіна Н. В. Лекція 3. Передумови та причини виникнення цькування / А. А. Мельниченко, Н. В. Тілікіна.
15. Учитель І., Сурякова М., Батраченко І. Психологічні чинники схильності до шкільного булінгу у підлітковому віці / І. Учитель, М. Сурякова, І. Батраченко // Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. – 2021. – Вип. 9. – С. 243-250. – УДК 152.3. – DOI: <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.31>.
16. Шевченко В. В., Яремчук В. Психологічні особливості булінгу серед учнів підліткового віку професійного училища / В. В. Шевченко, В. Яремчук // Науковий часопис Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. – 2020. – УДК: 159.9.23. – DOI: 10.33310/2078-2128-2020-20-1-71-76.
17. Шкільний булінг – ознаки та правові наслідки // Одеська область. – 03 березня 2018. – URL: <https://legalaid.gov.ua> [дата звернення: 18.05.2024].
18. Bandura A. Social Learning Theory / A. Bandura. – Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1977.
19. Bandura A., Lipsher D. H., Miller P. E. Psychotherapists' approach-avoidance reactions to patients' expression of hostility / A. Bandura, D. H. Lipsher, P. E. Miller // Journal of Consulting Psychology. – 1960. – Vol. 24. – P. 1-8. – [Online] Available from: <http://psycnet.apa.org/record/1960-07751-001>
20. Bowlby J. Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment / J. Bowlby. – New York : Basic Books, 1969.
21. Bullying: What is it and how to stop it. How to prevent and deal with bullying // UNICEF Parenting. – URL: <https://unicef.org/parenting/child-care/bullying> [дата звернення: 18.05.2024].

22. Buss A. H., Durkee A. An inventory for assessing different kinds of hostility / A. H. Buss, A. Durkee // *Journal of Consulting Psychology*. – 1957. – Vol. 21, No. 4. – P. 343-349.
23. Buss A. H., Durkee A. An inventory for assessing different kinds of hostility / A. H. Buss, A. Durkee // *Journal of Consulting Psychology*. – 1957. – Vol. 21, No. 4. – P. 343-349.
24. Childline is a British counselling service for children and young people aged up to 18 in the United Kingdom // *Wikipedia, the free encyclopedia*. – URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Childline> [дата звернення: 18.05.2024]
25. Espelage D. L. Bullying prevention: A research dialogue with Dorothy Espelage / Dorothy L. Espelage // *University of North Carolina at Chapel Hill*. – 2012. – January 2012. – Vol. 19, No. 3. – P. 17-19.
26. Espelage D. L. School violence and bullying prevention: From research based explanations to empirically based solutions / D. L. Espelage // In: [назва книги]. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc, 2008. – ISBN: 9780470096222. – University of North Carolina at Chapel Hill.
27. Espelage, D. L., Swearer Napolitano, S. M. Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go from Here? [Mini-Series] / Dorothy L. Espelage, Susan M. Swearer Napolitano // *Educational Psychology Papers and Publications*. – University of Nebraska-Lincoln: DigitalCommons@University of Nebraska - Lincoln, 2003.
28. Garrett A. G. Bullying in American schools: causes, preventions, interventions / Anne G. Garrett. – Jefferson, North Carolina : McFarland, 2003. – 172 p.
29. Goldweber A., Waasdorp T. E., Bradshaw C. P. Examining association between race, urbanicity, and pattern of bullying involvement / A. Goldweber, T. E. Waasdorp, C. P. Bradshaw // *Journal of Youth and Adolescence*. – 2013. – Vol. 42, No. 2. – P. 206-219.

30. Hong J. S., Espelage D. L. A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis / J. S. Hong, D. L. Espelage // *Aggression and Violent Behavior*. – 2012. – Vol. 17. – P. 311-322.
31. Klomek A. B., Sourander A., Gould M. The Association of Suicide and Bullying in Childhood to Young Adulthood: A Review of Cross-Sectional and Longitudinal Research Findings / A. B. Klomek, A. Sourander, M. Gould // *La Revue Canadienne de Psychiatrie*. – 2010. – Vol. 55, No. 5. –
32. Kohlberg L. The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages / L. Kohlberg. – Vol. 2. – New York: Harpercollins College Div, 1984.
33. Lereya S. T., Copeland W. E., Zammit S., Wolke D. Bully/victims: a longitudinal, population-based cohort study of their mental health / S. T. Lereya, W. E. Copeland, S. Zammit, D. Wolke // *European Child & Adolescent Psychiatry*. – 2015. – Vol. 24, No. 12. – P. 1461-1471. – DOI: 10.1007/s00787-015-0705-5.
34. Lindner E. G. The Theory of Humiliation: A Summary / E. G. Lindner. – Unpublished manuscript. – 2003. – [Online] Available from: <http://www.humiliationstudies.org/documents/evelin/HumiliationTheorySummary.pdf>
35. Marsh H. W., Nagengast B., Morin A. J., Parada R. H., Craven R. G., Hamilton L. R. Construct validity of the multidimensional structure of bullying and victimization / H. W. Marsh, B. Nagengast, A. J. Morin, R. H. Parada, R. G. Craven, L. R. Hamilton // *Journal of Educational Psychology*. – 2011. – Vol. 103, No. 3. – P. 701-732. – DOI: <https://doi.org/10.1037/a0024122>.
36. McDougall P., Vaillancourt T. Long-term adult outcomes of peer victimization in childhood and adolescence / P. McDougall, T. Vaillancourt // *American*

- Psychologist. – 2015. – Vol. 70, No. 4. – P. 300. – DOI: <https://doi.org/10.1037/a0039174>.
37. Minton S. J. Prejudice and effective anti-bullying intervention: Evidence from the bullying of “minorities” / S. J. Minton // *Nordic Psychology*. – 2014. – Vol. 66, No. 2. – P. 108-120. – DOI: <https://doi.org/10.1080/19012276.2014.928485>.
38. Mishna F., Bogo M., Root J., Sawyer J. L. "It just crept in": The Digital Age and Implications for Social Work Practice. – 2012. – URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED575477> [дата звернення: 18.05.2024].
39. Naidoo S., Satorius B. K., de Vries H., Taylor M. Verbal Bullying Changes Among Students Following an Educational Intervention Using the Integrated Model for Behavior Change / S. Naidoo, B. K. Satorius, H. de Vries, M. Taylor // *Journal of School Health*. – 2016. – First published: 06 October 2016. – DOI: <https://doi.org/10.1111/josh.12439>.
40. New SDG 4 Data on Bullying. – URL: <https://uis.unesco.org/en/news/new-sdg-4-data-bullying> [дата звернення: 18.05.2024]
41. Olver C. Crossing the line: Sexual harassment at school / Christopher Olver // *American Association of University Women*. – 2011. – November 28, 2011. – URL: <https://journalistsresource.org/education/sexual-harassment-students-school/> [дата звернення: 08.04.2024]
42. Olweus D. Bullying at School: Basic Facts and Effects of a School Based Intervention Program / D. Olweus // *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. – 1994. – Vol. 35, No. 7. – P. 1171-1190. – DOI: 10.1111/j.1469-7610.1994.tb01229.x. – Source: PubMed. – University of Bergen.
43. Olweus D. Peer harassment: A critical analysis and some important issues / D. Olweus // In: J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*. – New York: Guilford Press, 2001. – P. 3-20.

44. Price J. M., Dodge K. A. Reactive and proactive aggression in childhood: Relations to peer status and social context dimensions / J. M. Price, K. A. Dodge // *Journal of Abnormal Child Psychology*. – 1989. – Vol. 17, No. 4. – P. 455-471. – DOI: 10.1007/BF00915038. – Database: APA PsycInfo.
45. Psychometric properties, validity and insights of the School Bullying Questionnaire // *PLOS ONE*. – 2021. – URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0257354> [дата звернення: 18.05.2024].
46. Quiroz H. *Bullying in Schools. Fighting the Bully Battle. Bullying Fact Sheet Series* / H. Quiroz. – National School Safety Center, 2006.
47. Rigby K. *Addressing Bullying in Schools: Theory and Practice* / K. Rigby. – 2003. – [Online] Available from: <https://pdfs.semanticscholar.org/411d/bfd508f8f5351c9a7c3c93c55945facad229.pdf>
48. Seril L. *Intimidation and Inequality: Bullying and Social Dominance Orientation Among Adolescents* : Thesis submitted to the faculty of San Francisco State University in partial fulfillment of the requirements for the Degree Master of Arts in Psychology: Social, Personality, and Affective Science / Lindsey Seril. – San Francisco, California, 2020.
49. Shonk K. *Conflict-Management Styles: Pitfalls and Best Practices*. Conflict-management styles can affect how disputes play out in organizations and beyond. Research on conflict-management styles offers advice on managing such difficult situations / Katie Shonk // PON - Program on Negotiation at Harvard Law School. – 2024. – URL: <https://www.pon.harvard.edu/daily/conflict-resolution/conflict-management-styles-pitfalls-and-best-practices/> [дата звернення: 18.05.2024].

50. Sidanius J., Pratto F. Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression / J. Sidanius, F. Pratto. – 1999. – [Online] Available from: <http://psycnet.apa.org/record/1999-02958-000> [cited 2018, July].
51. Smith, P. K. Review: School Violence Dissected: An Israeli View. Reviewed Work: School Violence in Context: Culture, Neighborhood, Family, School and Gender by Rami Benbenishty, Ron Avi Astor / Peter K. Smith // Human Development. – 2006. – Vol. 49, No. 4. – P. 248-252. – Published By: S. Karger AG.
52. Soutter A., McKenzie M. The use and effects of anti-bullying and anti-harassment policies in Australian schools / A. Soutter, M. McKenzie // School Psychology International. – 2000. – Vol. 21, No. 1. – P. 96-105
53. Stuck A. Relational Aggression: Definition, Types, & Impacts / Ashley Stuck, LCSW; Medical Reviewer: Lynn Byars, MD // Published: May 25, 2023. – URL: [вказіть URL сайту, з якого було отримано інформацію] [дата звернення: 12.02.2024]
54. Subedi K. K. P. Theoretical Perspective of Bullying / Krishna Kumari Paudel Subedi // International Journal of Health Sciences and Research. – 2020. – Vol. 10, Issue 8. – P. 83. – ISSN: 2249-9571. – URL: <http://www.ijhsr.org> [дата звернення: 18.05.2024]
55. Suicide of Rebecca Sedwick // Wikipedia, the free encyclopedia. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Suicide_of_Rebecca_Sedwick [дата звернення: 18.05.2024]
56. Understanding Verbal Bullying, Its Occurrence, And Its Harmful Impact On Others / Medically reviewed by Julie Dodson, MA // BetterHelp. – 2024. – URL: <https://www.betterhelp.com/advice/bullying/understanding-verbal-bullying-its-occurrence-and-its-harmful-impact-on-others/> [дата звернення: 18.03.2024]

57. Vogels E. A. Teens and Cyberbullying 2022. Nearly half of U.S. teens have been bullied or harassed online, with physical appearance being seen as a relatively common reason why. Older teen girls are especially likely to report being targeted by online abuse overall and because of their appearance
58. What is Cyberbullying? / By Cyberbullying Research Center. – URL: <https://cyberbullying.org/what-is-cyberbullying> [дата звернення: 11.03.2024].
59. Wiltermuth S., Tiedens L. Z., Neale M. The Benefits of Dominance Complementarity in Negotiations / S. Wiltermuth, L. Z. Tiedens, M. Neale // Negotiation and Conflict Management Research. – 2015. – First published: 27 July 2015. – DOI: <https://doi.org/10.1111/ncmr.12052>.

ДОДАТОК А

**Визначення стилів поведінки в конфліктних ситуаціях за методикою
К. Томаса**

1.

а) Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.

б) Перш ніж обговорювати те, у чому ми не дійшли згоди, я намагаюся звернути увагу на те, із чим ми обидва погоджуємося.

2.

а) Я намагаюся знайти компромісне рішення.

б) Я намагаюся владнати справу з урахуванням інтересів іншого і власних.

3.

а) Зазвичай я наполегливо намагаюся досягти свого.

б) Я намагаюся заспокоїти іншого і здебільшого зберегти наші стосунки.

4.

а) Я намагаюся знайти компромісне рішення.

б) Іноді я жертвую власними інтересами заради інтересів іншої людини.

5.

а) Налагоджуючи спірну ситуацію, я повсякчас намагаюся знайти підтримку в іншого.

б) Я намагаюся зробити все, щоб уникнути напруження.

6.

а) Я намагаюся уникнути прикросців.

б) Я намагаюся досягти свого.

7.

а) Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання, щоб згодом зробити це остаточно.

б) Я вважаю за можливе поступитися одним, щоб досягти іншого.

8.

а) Зазвичай я наполегливо намагаюся досягти свого.

б) Я насамперед намагаюся чітко з'ясувати те, у чому полягають усі порушені інтереси й питання.

9.

а) Вважаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

б) Я докладаю всіх зусиль, щоб досягти свого.

10.

а) Я наполегливо прагну досягти свого.

б) Я намагаюся знайти компромісне рішення.

11.

а) Насамперед я намагаюся чітко з'ясувати те, у чому полягають усі порушені інтереси й питання.

б) Я намагаюся заспокоїти іншого й здебільшого зберегти наші стосунки.

12.

а) Я завжди уникаю позиції, що може викликати суперечки.

б) Я даю можливість іншому мати свою думку, якщо він також іде мені назустріч.

13.

а) Я пропоную серединну позицію.

б) Я наполягаю, щоб усе було зроблено по-моєму.

14.

а) Я повідомляю іншому свою думку й запитую про його погляди.

б) Я намагаюся довести іншому логіку й переваги моїх поглядів.

15.

а) Я намагаюся заспокоїти іншого й здебільшого зберегти наші стосунки.

б) Я намагаюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.

16.

а) Я намагаюся не зачепити почуттів іншого.

б) Я намагаюся переконати іншого в перевазі моєї позиції.

17.

а) Зазвичай я наполегливо намагаюся досягти свого.

б) Я намагаюся зробити все, щоб уникнути марної напруженості.

18.

а) Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

б) Я даю можливість іншому мати свою думку, якщо він також іде мені назустріч.

19.

а) Передусім я намагаюся чітко з'ясувати те, у чому полягають усі порушені інтереси й спірні питання.

б) Я намагаюся відкласти рішення спірного питання, щоб згодом розв'язати його остаточно.

20.

а) Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.

б) Я намагаюся знайти найкраще поєднання вигод і втрат для нас обох.

21.

а) Під час переговорів я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

б) Я завжди схильюся до прямого обговорення проблеми.

22.

а) Я намагаюся знайти серединну позицію між моєю думкою та думкою іншої людини.

б) Я відстоюю свої бажання.

23.

а) Як правило, я турбуюся про те, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

б) Іноді я надаю можливість іншим узяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.

24.

а) Якщо позиція іншого видається мені важливою, я намагатимуся йти назустріч його бажанням.

б) Я намагаюся переконати іншого дійти компромісу.

25.

а) Я намагаюся довести іншому логіку й переваги моїх поглядів.

б) Ведучи переговори, я намагаюся бути уважним до бажань іншого.

26.

а) Я пропоную серединну позицію.

б) Я майже завжди стурбований тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.

27.

а) Зазвичай я уникаю позиції, що може викликати суперечки.

б) Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.

28.

а) Зазвичай я наполегливо намагаюся досягти свого.

б) Налагоджуючи ситуацію, я намагаюся знайти підтримку в іншого.

29.

а) Я пропоную серединну позицію.

б) Вважаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.

30.

а) Я намагаюся не зачіпати почуттів іншого.

б) Я завжди дотримуюся такої позиції в спірному питанні, щоб досягти успіху.

Кількість балів, яка була набрана за кожною шкалою, визначає тенденції дотримання певної поведінки в ситуаціях конфлікту. Бали підраховуються за наведеним далі ключем.

№ з/п	Суперництво	Співпраця	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1				а	б
2		б	а		
3	а				б
4			а		б
5		а		б	
6	б			а	
7			б	а	
8	а	б			
9	б			а	
10	а		б		
11		а			б
12			б	а	
13	б		а		
14	б	а			
15				б	а
16	б				а
17	а			б	
18			б		а
19		а		б	
20		а	б		
21		б			а
22	б		а		
23		а		б	
24			б		а
25	а				б
26		б	а		
27				а	б
28	а	б			
29			а	б	
30		б			а

Методика діагностики показників і форм агресії
А. Басса та А. Дарки (адаптація А.К. Осницького)

Прочитуючи чи прослуховуючи твердження, приміряйте, наскільки вони відповідають вашому стилю поведінки, вашому образу життя і одним з чотирьох можливих відповідей: "так", "можливо, так", "можливо, ні", "ні".


1. Іноді не можу справитися з бажанням нашкодити кому-небудь.
2. Інколи можу розповсюджувати плітки про людей, яких не люблю.
3. Легко виходжу з себе, проте легко й заспокоююсь.
4. Якщо до мене не звернутись по-доброму, прохання не виконаю.
5. Не завжди отримую те, що мені належить.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчуття.
8. Якщо трапляється обманути когось, відчуваю докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатен вдарити людину.
10. Ніколи не роздратовуюсь настільки, щоб розкидати речі.
11. Завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочеться його порушити.
13. Інші майже завжди вміють скористатися за сприятливих умов.
14. Мене насторожують люди, які відносяться до мене більш дружньо, ніж я очікував.
15. Часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді в голову приходять думки, за які мені соромно.
17. Якщо хто-небудь вдарить мене, я не відповім тим же.
18. При роздратуванні грюкаю дверима.

19. Я більш роздратований, ніж здається зі сторони.
20. Якщо хтось корчить з себе начальника, я роблю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Думаю, багато людей не люблять мене.
23. Не можу втриматись від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Ті, хто уникають роботи, повинні мати відчуття провини.
25. Хто ображає мене чи мою сім'ю, наражається на бійку.
26. Я не здатен на грубі жарти.
27. Мене охоплює злість, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавались.
29. Майже щотижня бачу кого-небудь з тих, хто мені не подобається.
30. Досить багато людей заздять мені.
31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.
32. Мене засмучує, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно "дістають" нас, заслуговують на те, щоб їм дали щигля по носі.
34. Від злості інколи буваю похмурий.
35. Якщо до мене відносяться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.
36. Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю уваги.
37. Хоч я і не показую того, іноді мене мучить заздрість.
38. Інколи мені здається, що наді мною сміються.
39. Навіть якщо злюся, не використовую грубих висловів.
40. Хочеться, щоб всі мої гріхи були прощені.
41. Рідко даю здачі, навіть коли хто-небудь вдарить мене.
42. Ображаюсь, коли іноді виходить не по-моєму.
43. Інколи люди роздратовують мене своєю присутністю.
44. Нема людей, яких би я по-справжньому ненавидів.

45. Мій принцип: "ніколи не довіряй чужакам".
46. Якщо хтось дратує мене, готовий сказати йому все, що про нього думаю.
47. Роблю багато такого, про що потім жалкую.
48. Якщо рознервуюсь, можу вдарить кого-небудь.
49. З десяти років у мене не було вибухів гніву.
50. Часто відчуваю себе як порохова бочка, готова вибухнути.
51. Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко дійти згоди.
52. Завжди думаю про те, що за таємні причини примушують людей робити щось приємне мені.
53. Коли кричать на мене, кричу у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Б'юся не рідше і не частіше інших.
56. Можу згадати випадки, коли був настільки злим, що хапав першу річ під рукою та ламав її.
57. Інколи відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Інколи відчуваю, що життя зі мною обходиться несправедливо.
59. Раніше думав, що більшість людей говорить правду, але тепер в це не вірю.
60. Сварюся тільки від злості.
61. Коли вчиняю неправильно, відчуваю докори сумління.
62. Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я застосую її.
63. Інколи виражаю свою злість тим, що стукаю по столу.
64. Буваю грубим по відношенню до людей, котрі мені не подобаються.
65. У мене немає ворогів, які б не хотіли мені нашкодити.
66. Не вмію поставити людину на місце, навіть коли вона на це заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.

68. Знаю людей, які можуть довести мене до бійки. * 69. Не сумую із-за дрібниць.
70. Мені рідко приходить в голову думка про те, що люди намагаються розізлити чи образити мене.
71. Часто просто погрожую людям, не збираючись виконувати свої погрози.
72. Останнім часом я став занудою.
73. У суперечці часто підвищую голос.
74. Намагаюся приховати погане відношення до людей.
75. Краще погоджуся з чимось, аніж стану сперечатися.

Google-форма, в якій проводилось опитування



ФАКТОРИ ВИНИКНЕННЯ БУЛІНГУ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Вітаю вас, шановний учаснику!

Результати даного дослідження важливі для :


- 1. Створення ефективних програм:** Розробити спеціальні програми, які допоможуть запобігти булінгу.
- 2. Безпечної школи:** Зробити шкільне середовище безпечнішим і комфортнішим.
- 3. Підвищення обізнаності:** Поширювати знання про булінг серед вчителів, батьків та учнів, щоб всі знали, як його запобігти.

Опитування проводиться анонімно та конфіденційно, ваші відповіді будуть використані лише у загальних результатах дослідження.

Опитування займе до 20 хвилин.

Дуже вдячна Вам за участь в дослідженні!

[@gmail.com](#) [Змінити обліковий запис](#)

 Спільно не використовується

Зірочка (*) указує, що запитання обов'язкове

Ваша стать *

чоловіча

жіноча

Ваш вік *

Ваша відповідь _____